

YLITORNIO MELTOSJÄRVI KULTARANTA

Esihistoriallisen (?) asuinpaikan koekaivaus 28.9.-1.10.2000

Hilkka Oksala
Oulun yliopisto, yleinen arkeologia

SISÄLTÖ

	Sivu
Perustietolehti	2
JOHDANTO – lähtökohdat ja hallinnointi	3
KYSYMYKSENASETTELU	4
MUINAISJÄÄNNÖKSEN YMPÄRISTÖ	5
MENETELMÄT	9
<u>Lähestymistapa</u>	9
<u>Mittaukset ja koordinaatisto</u>	10
Korkeuskiintopiste	10
Koordinaattilinjaukset	10
<u>Kaivamistekniikka</u>	10
<u>Dokumentointi</u>	12
STRATIGRAFISET HAVAINNOT JA LÖYDÖT	13
<u>Lähimaiseman muinaisrakenteet</u>	13
<u>Painanne 4: koeruutu 1000/1000</u>	14
Löydöt	16
Radiohiiliajoitus	18
<u>Koekuoppa 1021/1000</u>	18
TIIVISTELMÄ	19
LÄHTEET	23
<u>Arkistot</u>	23
<u>Tiedonannot</u>	23
<u>Kirjallisuus</u>	23
LIITTEET I-VIII	
KARTAT 1-6	
<u>LÖYTÖLUETTELO</u>	

YLITORNIO Meltosjärvi, ~~Kuusikkorova~~

Esihistoriallisen asuinpaikan koekaivaus 28.9.-1.10.2000

Hilkka Oksala
Oulun yliopisto, yleinen arkeologia

Kylä: Meltosjärvi

Tila: 29:6 Kultaranta (976-407-10-27)

Om. Ylitornion kunta

PL 38

95601 YLITORNIO

Peruskarttalehti: 2632 08 MELTOSJÄRVI (1977)

Koordinaatit x= 7382 34, y= 527 03, z= 85 m mpy

Koekaivauslöydöt: KM 35800:1-2

Valokuvat: Oulun yliopisto Arkeologian laboratorion arkisto (OYAL):

Negatiivit 3/3-11, tunnuksat 9.IX.6/1/54 (LLME-00)

Diat n:o 24984-24936 (LLME-00)

Aikaisemmat tutkimukset ja löydöt: -

Koekaivauksen laajuus: Koeruutu 0.25 m² sekä yksi koekuoppa. Kartoitettu ala 85 x 110 m.

Tutkimusperuste: Muinaismuistokohteen määrittäminen ja ajoittaminen.

Sisältö:

- 19 sivua tekstiä
- 10 liitesivua
- 6 karttaa
- 3 kuvataulua
- 1 löytöluettelo
- 3 löytöpiirrosta
- 9 negatiivia
- 9 diaa

JOHDANTO – lähtökohdat ja hallinnointi

Meltosjärven Kultarannan löytöpaikka valittiin arkeologisen tutkimuksen kohteeksi syksyllä 2000 osana neljässä Länsi-Lapin kunnassa, Ylitornion lisäksi Pellossa, Kolarissa ja Muoniossa toteutettua pienimuotoisten koekaivausten ohjelmaa kaikkiaan kahdeksassa esihistoriallisessa kohteessa. Tutkimuksen lähtökysymyksinä olivat alueen kivikauden ilmiöt, kuten aineellisen kulttuurijäämistön piirteet ja niiden taustalla olleet ihmiset ja yhteisöt.

Syyt Kultarannan kohdevalintaan olivat a) Meltosjärveltä tunnetut runsaat kivikauden löydöt (Erä-Esko 1958; Piipari 1981; Torvinen 1983; Oksala 1991: 134-135, 141-143, 171-172; Kotivuori – Torvinen 1992: 97, 96, 95, 92) ja b) se, että kohde oli ennestään rekisteröimätön. Näin kenttätyö mahdollisti kohteen kartoituksen ja dokumentoinnin.

Kultarannan asumuspainanteet ovat tulleet tämän kirjoittajan tietoisuuteen vuonna 1995, jolloin Ylitornion kansalaisopiston esihistorian kurssin maastoretellä käytiin tutustumassa paikkaan meltosjärveläisen kirjailijan Paavo Tirroniemen opastamana. Hän kertoi kiinnittäneensä huomion näihin vallien ympäröimiin painanteisiin jo varhaisessa nuoruudessaan 1930-luvulla, eikä hänen mukaansa kylällä tunnettu entuudestaan perimätietoa tällä paikalla aiemmin sijainneista rakennuksista tai sellaisten asukkaista. Asian vahvisti syksyllä 2000 yli 80-vuotias, nyt jo edesmennyt Osmo Mäkelä, alueen yläterassilla sijaitsevan tilan isäntä. Jo ensi näkemällä kohde oli antanut vaikutelman kivikautiseen asumustraditioon viittaavista painanteista.

Koetutkimuksen toivottiin vahvistavan ennakoituja oletuksia kyseisten jäänteiden kivikautisuudesta. Siksi tavoitteeksi muodostui ajoittavan radiohiilinäytteen suodattaminen mahdollisimman luotettavasta esihistoriallisesta ja rakenteellisesta yhteydestä koeruudun harkitun sijoittelun kautta muun näytteenoton ja dokumentaation rinnalla.

Ylitornion arkeologinen kaivaushistoria alkoi 91 vuotta sitten, jolloin Lohijärven Krunnissa tutkitut kivikautiset kerrostumat ja esim. Rovaniemen hakkujen käyttö haluttiin yhdistää varhaismetallikautiseen itäisten pronssikirveiden valantaan (Tallgren 1911; Koivunen 1991: 124-125). Oulun yliopiston historian laitoksen tutkimuksia kunnassa toteutettiin 1970-luvulla kivi- ja metallikauden yhteydessä Lohijärven Kenttämaassa (Kostet 1978) sekä keskiajan ja historiallisen kauden kohteissa Kainuunkylässä ja Lassheikissä (ks. Koivunen 1991: 130-131, 146-149, 152-153). Inventointitutkimuksia Ylitorniolla on suoritettu 1970-luvun lopulla sekä kesällä 2001 (Piipari 1981; Sarkkinen – Torvinen 2001). Meltosjärvellä ensimmäiset kivikauden löytöpaikat on rekisteröinyt Aarni Erä-Esko vuonna 1958, ja koekaivauksia sekä muita lisätutkimuksia kylässä toteutettiin vuosina 1981-1982 (Torvinen 1983; Kotivuori – Torvinen 1992: 89, 92, 95-97).

Kultarannan kenttätyö on kytketty osaksi Oulun yliopiston arkeologian jatkokoulutusta, jonka johdosta työn valvojana on professori Milton Nuñez. Opintotuen lisäksi työhön on käytetty tutkimuskuntien kesken jaettua Tornionlaakson Neuvoston myöntämää 6700 mk:n apurahaa. Näin Meltosjärven tutkimusbudjetti laskennallisesti oli n. 1150 mk. Meltosjärvellä majoituksen ystävällisesti kodissaan tarjosivat Ritva ja Kalervo Pääkkö. Koeruudun itävyystarkastus tutkimuspaikalla suoritettiin 26.9.2002.

Raportin alkuperäiskappale ja kuvamateriaali säilytetään Oulun yliopiston arkeologian laboratorion arkistossa, viralliset kopiot toimitetaan Museoviraston arkeologian osaston topografiseen arkistoon sekä Ylitornion kuntaan. Löydöt toimitetaan lakisääteisesti Kansallismuseon kokoelmiin säilytettäviksi.

KYSYMYKSENASETTELU

Länsi-Lapin koetutkimuksella pyrittiin kunnittain etelä-/pohjoisakselilla hakemaan

- 1) varhaisinta jääkaudenjälkeistä asutusta koskevaa täsmätietoa, jota oli tarkoitus suhteuttaa
- 2) myöhemmälle kivikaudelle yhdistettyjen painannemaisten asumusjäänteiden paikalliseen ajoittumiseen;
- 3) tietoa esineellisen kulttuurin luonteesta ja muuttumisesta sekä lopulta
- 4) tietoa kivikauden ilmiöiden merkityksestä metsälappalais-/saamelaisperäisen kulttuurin synnylle.

Kultarannan kohteen arveltiin kytkeytyvän kohtaan 2), mutta samalla odotettiin kohdan 3) mukaista aineistoa. Tutkimusalueiden sosiohistoriallisten tietojen ja vaiheiden selvittely on osoittautunut suotuisaksi myös kohdan 4) ymmärtämisen suhteen.

Meltosjärven kivikautta koskevan aiemman selvityksen (Oksala 1991: 134-135, 141-143, 171-172) mukaan alueen ensimmäiset asukkaat näyttäisivät saapuneen paikalle sen jälkeen, kun harjualueen ylimmät osat olivat kohonneet Litorinamerestä, kalibroimattomien ajoitusten mukaan 5300-5000 e.Kr. välisenä aikana (vrt. Saarnisto 1981; 1991). Ihmistoiminnat vaikuttavat olleen vahvasti rantasidonnoisia, ja työkaluina on käytetty sädekiviliuskeisia tuuria, mesoliittista käyrää kourutalttaa ja pohjalaista talttaa, kvartsia, kaapimia ja iskukiviä. Seuraavalle vuosituhannelle on ominaista maan kohoaminen ja meren rantojen muutos sisäjärviksi. Useimmat tämän vaiheen löytöpaikat sijaitsevat Kultarannan alempien painanteiden kanssa samoilla muinaisrantakorkeuksilla, ja löydöstö on runsasta ja monipuolista. Aineistossa näkyy selvä kronologisuus toisaalta uutuuksien ja toisaalta löytökorkeuksien johdonmukaisuuden näkökulmasta: esim. hioinlöydöt sijoittuvat säännöllisesti alemmille korkeuksille, samaten pohjalaistyypiset kaita- ja pikkutaltat sekä kirveet. Näin asutus näyttää aikakaussittain hakeutuneen aivan rannan tuntumaan. Löydöstön monipuolistuminen ja runsastuminen viittaa asutuksen pitkäikäisyyteen ja alueen olosuhteiden suotuisuuteen. Ilmeisesti vesipyynti, kuten aluksi norpan ja vesilintujen sekä kalastuksen merkitys on kohteissa painottunut, vaikka alueelta oli pääsy myös metsäriistan ja sisäjärvikalastuksen piiriin. (Oksala 1991).

Meltosjärvellä kivikauden loppuvaiheen asutusta on arvioitu pelkästään esineiden typologisten ajoitusten perusteella. Siten asutus näyttäisi jatkuneen tuolloin ilmeisesti kuudella asuinpaikalla, joita erityisesti määrittävät hioinlaatat, nelisivuiset pikkuhioimet ja kaksi liusketikaria. Meltosjärven havainnot viittaavat pyyntipainotteisen asutuksen suhteelliseen pitkäikäisyyteen ja tiheyteen kylän alueella aina mesoliittisen vaiheen jälkipuolelta lähtien ainakin kivikauden lopulle n. 2000-1000 e.Kr. saakka siten, että vilkkainta aikaa olisi ollut (kalibroimaton) 4000-luku e.Kr. vastaten muualta Suomesta tunnetun kampakeraamisen vaiheen alkupuolta. (Vrt. Huurre 1983: 24; Oksala 1995; Purhonen 2001: 12).

Koekaivauksella haluttiin selvittää erityisesti tutkittavaksi valitun painanteen absoluuttista ajoittumista ja mahdollista kytkeytymistä alueen muihin kivikautisiin havaintoihin. Siksi tavoitteeksi muodostui radiohiilinäytteen suodattaminen mahdollisimman luotettavasta yhteydestä. Fosfaatinäytteillä puolestaan oli tarkoitus arvioida asutustoiminnan voimakkuutta kohteessa itsessään sekä sen ympärillä. Makrofossiilinäytteen puolestaan arveltiin tuovan tietoa tutkittavan aikakauden kulttuurisesta kasvillisuusympäristöstä – ehkä hyötykasveistakin.

Dokumentaation kautta tietoa on pyritty saavuttamaan myös erilaisten asuinpaikkojen välisiä rakenteellisia vertailuja varten aluksi lähialueilta, mutta vähitellen laajentaen perspektiiviä muuallakin Pohjoiskalotilla tehtyjä havaintoja kohden. Keskeiseksi ongelmaksi onkin noussut,

missä määrin juuri valittu kohde voisi tyypittyä ennakoitujen ajoituksensa puitteissa varsinkin, kun viime vuosina painannemaiset asumusjäänteet ovat lisääntyvästi alkaneet muodostaa uutta kontekstuaalista kivikauden jälkipuolen tutkimusaineistoa (vrt. Ranta 2002).

Kohteen sisäisiä kysymyksiä luonnollisesti ovat havaintojen ja löytöjen keskinäiset ikäsuhteet ja funktiot, ja niiden perusteella myöhemmin tehtävät arviot mm. vuotuiskierrosta tai väkimääristä eri aikoina. Miten dokumentaatio heijastaa kohteen ikäsuhteita tai käytön jatkuvuutta tai toistuvuutta? Keitä asukkaat oikeastaan alun perin olivat, ts. millaisista kulttuuriyhteyksistä löydöstö kertoo? Mikä merkitys luonnon olosuhteiden ja hyödynnettävien resurssien muutoksilla oli paikalliskulttuurissa?

Yksi koetutkimuksen teoreettinen lähtökohta oli ennakoitujen havaintojen, määritysten ja tulkintojen arviointi kaivausmenettelyn kautta esiin tulevien seikkojen suhteen. Kysymys on luonteeltaan epistemologinen eli tietoteoreettinen, jolloin myös tutkijoiden omien taustojen ja intressien sekä tutkimushistoriallisen tilanteen voidaan epäillä vaikuttavan havaintoihin, tulkintoihin, määrittäisiin ja tuloksiin. Kyseessä on siis empiirisen maailman ja sitä koskevien tulkintojen, ts. objektiivisuuden ja subjektiivisuuden välinen vuorovaikutussuhde. Näin myös arkeologisen tiedon rakentumisen, lisääntymisen ja muuttumisen mekanismit tulevat osaltaan tutkijan itsearviointiin kohteeksi.

MUINAISJÄÄNNÖKSEN YMPÄRISTÖ

Meltosjärven Kultarannan löytöpaikka sijaitsee Ylitornion kirkolta 47.5 km ENE, Meltosjärven kylän länsiosassa, n. 670 m kyläkoululta WSW ja n. 2000 m kyläkappelilta W, Raanujärveltä Aavasaksalle johtavan maantien (n:o 932) kaakkoispuolella, kun kohteen ja tien välinen etäisyys on n. 40 m. (Kartta 1; Maanmittaushallitus 1984). Tutkimusalue on Vähän Meltosjärven WNW-rannalla, W-E-suuntaisen, mutta täällä kohti etelälounasta kaartuvan Meltosharjun kaakkoisessa mänty- ja puolukkavaltaisessa alarinteessä, joka viettää jyrkähköinä terasseina kohti mainittua järveä (SE). Aluetta rajaa luoteessa pengerretty perunapelto, joka rajoittuu em. maantiehen. (Kartta 2). Pohjoiskoillisessa tutkimusalue rajautuu Mäkelän tilan pihapiiriin rakennuksineen.

Meltosharju erottaa pohjoisessa sijaitsevan Ison Meltosjärven eteläisemmästä Vähästä Meltosjärvestä sekä sen jatkeena idässä olevasta Pitkäperän järvestä. Kahta jälkimmäistä erottaa lisäksi matala kannas, jota pitkin etelästä ja kaakosta virtaa Meltosjoki kohti pohjoista Isoa Meltosjärveä. Sen lounaisreunalta lähtee edelleen Alainenjoki laskien lännessä Miekosjärveen. Idässä Pitkäperän pohjoispuolelle kohoaa Aukimaan mäntyharjanne, kun taas Vähän Meltosjärven länsi- ja lounaispuolella on kolme pientä järveä, nimittäin Riipisen-, Harju- ja Aatonjärvi. Ympärillä aukeavat laajat suot, etelässä Riipisenvuoma, kaakossa Pitkänperänvuoma, koillisessa Mustanlahdenvuoma, luoteessa Kuusivaaranvuoma ja lännessä Pulkkajänkkä. Meltosharju jatkuu pitkänä Täi- ja Illinkiharjuna kohti länttä aina Miekosjärvelle saakka, mutta lounaassa kohoaa laaja Kotavaara, joka muodostuu moreenista ja kalliopaljastumista. (Ks. Maaperäkartta 1981). Koillisessa sijaitsevan Ristivaaran kautta kulkee napapiiri, jonne Kultarannasta vuoden 1977 peruskartan mukaan on matkaa n. 3000 m. Meltosjärvet sijaitsevat Tengeliön vesistön keskiosan itäisellä laidalla, josta vedet virtaavat kohti lounaassa Aavasaksalla sijaitsevaa, Tornionjokeen johtavaa laskusuuta.

Syyskuussa 2002 suoritetun itävyystarkastuksen yhteydessä ilmeni, että Vähän Meltosjärven luoteisranta oli voimakkaasti ruopattu. Ruoppausjäte oli pengerretty korkeaksi valliksi järven rannan myötäisesti siten, että aineksella on osin peitetty rauhoitettujen muinaismuistojen suoja-

alueita, kuten juuri Kultarannan tapauksessa. Siellä ruoppausvalli ulottuu välittömästi tutkitun vallipainanteen (n:o 4) kaakkoisreunalle. Ruoppaustyön suorittajaksi ilmoitettiin Lapin ympäristökeskus. Lisäksi tutkimusalueen etelälounaisella yksityisellä maapalstalla oli suoritettu metsänraivausta niin, että hakkuujäte osin peitti mm. kartoitettuja muinaispainanteita. Metsäkoneen pyörät ovat voineet vahingoittaa esihistoriallisia rakenteita, kuten aiemmin havaittuja tulisijojen pohjia. Samassa yhteydessä myös tilusrajamerkki oli maastossa siirretty jopa n. 13 m koilliseen niin, että hakattu alue rajoittuu välittömästi tutkitun painanteen etelälounaispuolelle.

Meltosharjun ylin laki (n. 100 m mpy) näyttäisi nousseen pienenä saarena Ancylysjärvestä jo n. 6700 e.Kr. (kal.). Tältä korkeudelta ei kuitenkaan kylän alueelta tunneta vielä arkeologisia kohteita, vaan niitä alkaa esiintyä vasta 500 vuotta myöhemmin varhaisesta Litorinamerestä kohonneilla muinaisrantakorkeuksilla n. 90 metrissä mpy, vastaten kalibroituina jokseenkin vuosilukua 6200 e.Kr. (Okkonen – Petäjä-Ronkainen 1996: 2). Tällöin Meltosharju muodosti pitkän, lännessä mantereeseen kuroutuneen niemekkeen, jota samanlaisesta Aukimaan niemekkeestä erotti salmi. Alueen muinaisrantojen korkeuksien ajoitukset kalibroituina vanhenevat jopa 1200 vuodella aikaisempaan nähden (vrt. Oksala 1991: 134; tässä s. 4). Litorinameren vaikutus alueella päättyy n. 5500 e.Kr. (kal.), jolloin Meltosjärvet alkavat kuroutua makeavetisiksi sisäjärviksi. Toisaalta merellisyyden tuntu lienee säilynyt vielä pitkään alueella, sillä nykyisin laajat suot harjun ja järvien ympärillä umpeutuivat hitaasti.

Tärkeimpiä pyyntiresursseja alueella Litorinavaiheessa olivat todennäköisesti norpat, ja etäisemmillä jäillä ehkä muutkin hyljelajit, kalat ja vesilinnut. Harjua pitkin alueelta oli jo pääsy mantereeseenkin ympäristöön toisaalta lounaaseen Kotavaaran alueelle ja salmen yli Aukimaalta kohti pohjoista, jossa lienee ollut sisämaariistaakin, aluksi ehkä hirviä, mutta alueen paikannimistö viittaa myös peurojen, karhujen sekä metsäkanalintujen ja pienriistan saavutettavuuteen. Vesistön kuroutuessa makeaksi keskeinen muutos on ollut norpan välittömän saavutettavuuden päättyminen, joka lienee jossain määrin vaikuttanut alueen asutuksellisenkin luonteen muuttumiseen mesoliittisen vaiheen loppupuolella. Voimakas soistuminen on vähitellen saattanut lisätä kahlaajalintujen ja ehkä jo hillan tai karpalonkin merkityksiä resursseina.

Meltosjärveltä tunnetun kivikautisen esineistön pääraaka-aineet ovat olleet vihreäkiviin kuuluva sädekiviliuske ja kvartsi. Tuontiaineksia lienevät useissa hioimissa käytetty hiekkakivi joko Etelä-Pohjanmaalta tai Ruotsin Ångermanlannista, sekä katkenneen eläinpäätikarin skandinaavinen punaliuske Köli-vuoriston seudulta. (Ks. Huurre 1983: 177; Oksala 1991: 100, 172 viitteineen). Kallioperän osalta Meltosjärvi sijaitsee monipuolisesti pohjoisen (Keski-Lapin) graniittivyöhykkeen ja eteläisen (Peräpohjolan) liuskealueen vaihettumassa niin, että kylää varsinaisesti ympäröi kohti etelää avautuva kvartsiitti- ja konglomeraattiesiintymä (Manner – Tervo 1988: 78-79). On mahdollista, että raaka-aineita olisi noudettu esim. läheisten vaarojen kalliopaljastumista (Maaperäkarta 1981). Idässä edelleen avautuu vulkaanisten kivien vyöhyke, ja kunnan eteläosassa nämä rajoittuvat kiilleliuske- ja –gneissialueeseen Meltosjärveltä n. 15 km SW ja SE. Pohjoisen graniittialueelta on voitu noutaa kvartseja esim. Risti- ja Kuusivaaroilta, kun taas etelän puolelta on voitu hakea esim. liuskeisiin liittyviä fylliittejä, jotka tunnetaan myös sädekiviliuskeen aineksina (Manner – Tervo 1988: 78-79; Maaperäkarta 1981; Oksala 1991: 95; Enbuska 1987). Vihreäkiven käyttö työkaluissa onkin suhteessa yleisintä juuri Meltosjärvellä ja Pessalompolossa koko kunnan alueella (Oksala 1991: 96).

Meltosjärven kylän alueelta on rekisteröity kaikkiaan n. 16 kivikaudentyypistä löytökohdetta.

Näistä Kultarantan nähden lähimmät ovat

- 1) pohjoisessa Ylitornio 118 Rajala, Kultarannasta n. 240 metrin päässä. Sieltä on tallennettu mm. pohjalainen tasataltta, kirves, hioin, liusketikari, liuske- ja kvartsi-iskoksia sekä palanutta luuta;

- 2) etelälounaassa Ylitornio 94 Konttavaara, n. 480 m Kultarannasta. Paikalta on tallennettu sekä liukse- että kvartsi-iskoksia;
- 3) etelässä Ylitornio 45 Riipisenvaaran suu, tutkimuspaikalta n. 800 m S. Paikalta tunnetaan pohjalainen kouru- ja tasatalta, tuura sekä ns. saha;
- 4) idässä Ylitornio 54 Helkku/Mäkinieniemi, Kultarannasta n. 580 m. Kohteesta on kolme erilaista talttaa. Aivan vieressä on myös Ylitornio 119 Pajuniemi, joka on puhdas kvartsilöytökeskittymä;
- 5) kaakkoisin arkeologinen naapurikohde Kultarantaan nähden on Pysäjärveltä löytynyt tulisijajäännös n. 3400 metrin etäisyydessä (Ylitornio 53).

Tutkimuksen kuluessa ilmeni, että tutkimuspaikalta 20 – 40 m NW sijaitsevalta perunapelloilta oli Osmo Mäkelä aikoinaan löytänyt pienen vihreäkivestä valmistetun teräesineen katkelman. Tämä saattaa olla tallella nyttemmin asumattomassa Mäkelän talossa. Edelleen Ritva ja Kalervo Pääkkö näyttivät useita pihastaan löytyneitä kiviesineitä, joista pari on tyypiltään selvästi pohjalaisia, mm. kirves ja taltta. Taloa 1960-luvulla rakennettaessa rinteestä oli myös paljastunut kivetty tulisija, joka oli kuitenkin poistettu rakennustöiden yhteydessä. Kohde on Kultarantaan nähden koillisessa lähin kivikautinen löytöpaikka 130 – 200 metrin etäisyydessä. – Myös Meltosjärven koululla on runsas kokoelma kylän alueelta löytynyttä pohjalaista vihreäkiviesineistöä, joskin pääasiassa ilman tarkkoja löytötietoja. Kaiken kaikkiaan Meltosjärvi muodostaa hyvinkin tiheän ja selkeän kivikautisen löytökeskittymän ja asuinpaikka-alueen, jonka laajuus on n. 2750 x 1600 m (W-E).

Suorat esineelliset viitteet ihmistoiminnan jatkumisesta Meltosjärvellä vielä metallikausilla puuttuvat, vaikka sekä kvartsin että vihreäkivityökalujen tai muiden kiviesineiden käytön on joissakin tapauksissa Peräpohjolan alueella todettu vielä jatkuneen (ks. esim. Huurre 1983: 109; Oksala 1991: 58-59, 171; 1995: 141). Lähimmät metallikautiset löydöt ja ajoitukset löytyvät Meltosjärveltä 12-15 kilometrin etäisyyssektorilla. Pohjoisessa Iso-Vietosen Roukonniemestä on löytynyt tasakantaisen kvartsinuolenkärjen katkelma. Paikan muukin löydöstö kertoo vielä kivityökalujen käytöstä, mutta samalla ulkoisten itäisten yhteyksien vahvistumisesta myös piikaapimen perusteella. (Koivunen 1991: 125; Huurre 1983: 283-284; Oksala 1991: 77, 132-133, 168-169).

Meltosjärveltä lounaaseen sijaitsevalta Lohijärveltä on alueellisesti runsain metallikauden löydöstö, joka kertoo uusien tekniikoiden ja ehkä jopa uusien ihmistenkin saapumisesta alueelle. Varhaismetallikautisia uutuuksia ovat itäisten pronssikirveiden valaminen (Tallgren 1911) ja asbestikeramiikan ilmestyminen. Rautakauden löytöjen perusteella kontaktit painottuvat jälleen lännemmäksi ja pohjoisemmaksi mm. norjalaisen vuolukivikauhan ja osittain hopeakorujenkin, kuten Kenttäkurun aarrelöydön pohjalta. Raudan arkikäytöstä mm. veitsinä ja koukkuina kertovat Annalan kaivauslöydöt. Rautakautisissa yhteyksissä on kirjallisuudessa esitelty myös alueelta löytynyt ahkiojäännös sekä lappalaiseen hautaustraditioon liitetty luolasto Lohivaaralla. (Koivunen 1991: 124-136, 155; Kostet 1978; Oksala 1991: 84-85).

Meltosjärveltä luoteeseen sijoittuvasta Pellon Kaaraneksesta puolestaan on saatu rautakaudellekin osuneita radiohiiliajoituksia, vaikka esineellinen löytöympäristö on luonteeltaan kivikautinen, ja osin ajoitettukin jo mesoliittiseksi. Lisäksi alueella on peurojen kuoppapyyntijärjestelmä, jonka yhdestä tutkitusta kuopasta on niinkään saatu jo kivikautinen ajoitustulos, vaikka Tengeliön metsäseudun kuoppapyyntitraditio kokonaisuutena näyttää painottuneen metallikausille (Korteniemi 1990: 195-196; 2000: 88-89; Kankaanpää 2000: 88; Korteniemi 1992: 125; Oksala 2002: 57).

Metallikausien vaikutteita ja ilmiöitä on Pohjoiskalotilla pidetty myöhemmin lappalaisena ja sittemmin saamelaisena tunnetun kulttuurin lähtökohtina (vrt. Oksala 1995: 141; vrt. Huurre 1983:

409-414; Olsen 1994: 139; Baudou 1992: 110-112). Kuva Meltosjärven mahdollisista metallikausista poikkeaa selvästi varsinkin Lohijärven kehityksestä. Siihen verrattuna Meltosjärven asutuksen voidaan epäillä jo päättyneenkin varhaismetallikaudelle tultaessa, ellei sitten ihmistoiminnan toisaalta arvella jatkuneen vielä kivikauden tapaan, kuten mahdollisesti Kaaraneksessa. Vielä varhaishistorialliselta ajalta tunnettuun lappalaisasutukseen näyttää kaikkien mainittujen kohteiden ympärillä viittaavan tietyt paikannimet, kuten Kota- tai Pulkka- ja osaltaan myös Peura-alkuiset nimet.

Lähimmät lapinkentiksi ilmoitetut kohteet sijaitsevat Kultarannasta 16 km ja 17.5 km itäkoilliseen Airijärvien seudulla (Ylitornio 83 ja 84) (Torvinen 1982; Keskitalo 1969). Historiallisen ajan hylätyksi uudisraivioksi on määritelty samalla suunnalla Airiselän laella sijaitsevat asumusjäänteet kuoppineen, kivirakennelmiseen ja rakennuksen pohjineen (Ylitornio 82). (Koivunen 1991: 154).

Lappalaisia on pidetty Tengeliönkin järvisuudun vanhimpana väestöryhmänä, jonka on ymmärretty edustaneen ns. metsä- eli outalappalaista kulttuuria. Meltosjärvisen sijaitsee kahden metsälappalaiskulttuurin, läntisen ja itäisen välissä. Kun itäisten Kemin lappalaisten toimeentulo ja asumismuoto perustui peuranpyyntiin, niin läntiset metsälappalaiset, oltuaan samaten alkuaan pyytäjiä, kehittivät lopulta intensiivisen, lypsämiseen perustuvan pienimuotoisen poronhoidon. Tätä kulttuurimuotoa on dokumentoitu mm. Ruotsin Ylitorniolta sekä perimätiedon pohjalta ajoitettu Kolarin Kurtakosta jokseenkin 1500- ja 1600-lukujen väliseltä kaudelta. Vahtola (1991 a: 190; 1980: 82) on esittänyt tiedon 1570-luvulta Ylitornion järviolueen lappalaisista, jotka saivat haukijärviä käyttöönsä köyhtyneiltä talonpojilta. Näin ei täysin pitäne paikkaansa sellainen kirjallisuudessa esitetty väite, että alkuperäiset metsälappalaiset olisivat jo 1500-luvun loppuun mennessä kokonaan hävinneet näiltä seuduin. (Ks. Korteniemi 1987: 56-58, 64-85; Vahtola 1983: 126; Tegengren 1952: 17, 166-196; Manker 1968; Oksala 1991: 22-23). Ilmeisesti järvisuutu säilyi talonpoikien rinnalla myös metsälappalaisten nautintana paikoin jopa 1700-luvun alkupuolelle asti, jolloin ensimmäisiä uudistiloja alettiin perustaa nykyisiin järvikyläihin. Vielä samaltakin vuosisadalta nimittäin tunnetaan mainintoja siitä, että ruukkien ja Ylitornion alueella asui tornionlappalaisia, jotka olivat vähäporoisia metsälappalaisia (Itkonen I 1984: 122). Tuolta ajalta on toinenkin tieto Ylitornion pitäjän lappalaisten talonpoikaistumisesta (Korteniemi 1987: 66; Vahtola 1983: 131; Fellman I. I 1910: n:o 8). Nämä metsälappalaiset lienevät osittain olleet eri alkuperää kuin edelleen 1700-luvulta lähtien tänne muuttaneet ns. raitiolappalaiset, jotka paimensivat myös talonpoikien omistamia poroja (Paulaharju 1962: 72, 73) aina vuonna 1898 voimaan astuneeseen paliskuntalakiin saakka (Kortesalmi 1996: 189).

Tornionlaakson alaosan suomalaisperäisen asutuksen lähtökohdan on Vahtola (1991 a: 197-198, 200; b: 212-217) arvellut olleen viimeistään merovingiajan hämäläislähtöisessä eränkävynissä, sillä alue asukkaineen mainitaan jo viikinkiajalla Ottarin kertomuksessa Kvenlandina, kveenien eli kainulaisten asuinalueena. Jo tuolloin he liittoutuivat norjalaisten kanssa karjalaisia vastaan, kunnes 1100-luvulla karjalais-novgorodilaisen turkiskaupan läntinen intressilinja vakiintui Ounasjoen itäpuolelle, ulottuen Kemijoelta lähes Jäämerelle saakka (Vahtola 1991 a: 205; c: 223; Wikström 1982: 34-35), kunnes Täyssinän rauhassa raja siirrettiin kauas itään vuonna 1595. Esim. Lohijärven seudun ja Ounasjoen alueen rautakautisten löytöjen luonne vastaa hyvin näitä liikehdintöjä (vrt. Carpelan 2002), kun Meltosjärveltä vedenjakajalle Airiselän tai Susijärven ja –rovan itäpuolelle on matkaa 18-20 km. Vasta 1200-luvun jälkipuolelta lähtien tuo vedenjakaja-alue erotti toisistaan myös Tornion ja Kemin pirkkalaispiirit.

Pirkkalaisten lapinverottajien ja kauppiaiden alkuperä lienee pitkälti juuri kainulaisasuttajissa, jotka näin ottivat valvoakseen Ruotsin kuninkaan etuja Piitimen ja Kemin välisellä alueella aina Ruijan rannikkoa myöten. (Vahtola 1991 c: 218-224). Ruotsin virallinen asutuspolitiikka käynnistyi jo

vuonna 1320, mutta siitä lähteneen ns. helsinkiasutuksen koettiin uhkaavan pirkkalaistoimintaa niin, että vuonna 1328 Telgessä sovittiin virallisesti pirkkalaisten ja saamelaisten välisistä perinnäisoikeuksista. Aluepoliittiset intressit johtivat myös Uppsalan ja Turun välisen kirkollisen hiippakuntarajan hahmottumiseen Tornion- ja Kemijokien väliselle vedenjakajalle – lähinnä Ounasjoen suuntaisesti – vuodesta 1346 lähtien. (Julku 1991; Lundholm 1991: 163; Wikström 1982). Samalla kyse oli Tornion ja Kemin muinaispitäjien välisestä rajasta (Julku 1991). Vuodesta 1441 tuolle linjalle säädettiin myös Länsipohjan ja Pohjanmaan välinen lääninraja, kunnes Ylitorniosta muodostettiin oma seurakunta vuonna 1606 ulottuen nykyisen pitäjän eteläosista aina Lapin ja Lannan eli sittemmin Enontekiön ja Muonion väliselle rajalle Sonkamuotkaan asti. (Teerijoki 1993 a: 104; Wikström 1982; Lundholm 1991: 163; Vahtola 1991 a: 205; c: 223). Lähinnä pitäjien väliseen rajanvetoon liittyvä pyykki vuodelta 1786 sijaitsee nykyisen Ylitornion ja Rovaniemen maalaiskunnan välisen rajan kulmakohdassa Rajakirakassa, entisellä Mustivaaralla n. 20 km Kultarannasta itäkaakkoon. (Ks. Julku 1991: 85, 91).

Suomalaisperäinen asutus muodostui kyliksi ensisijaisesti Tornionjoen valtavyöhykkeen varrelle, jonne talonpoikaisväestö oli asettunut ylittämättä Pellossa sijainnutta asutuksen pohjoisrajaa ennen 1580-lukua (Vahtola 1991 a: 180; c: 227-229), jolloin Tornion pitäjänraja siirrettiin Sonkamuotkaan (Vahtola 1991 d: 258). Monille jokivarren talojen isännille on merkitty pirkkalaistausta ajanjaksolle 1550-1670 (Wahlberg 1976: 11-13; Vahtola 1991 d: 253). Jokivarresta käsin myös Tengeliön seudun erämaajärviä hyödynnettiin järjestelmällisesti ainakin jo keskiajalla. Meltosjärvikin on ilmeisesti jo 1550-luvulla merkitty Väylänvarren talonpoikien vakituiseksi kalajärveksi, jota tuolloin hyödynsi neljä taloa nykyisestä Ruotsin Matarengista käsin. (Wahlberg 1976: 11). Näin mahdolliset Meltosjärven lappalaiset ovat saattaneet väistyä esim. Airijärvien lapinkenttien suunnalle (vrt. Keskitalo 1969; Torvinen 1982). Vuonna 1730 Meltosjärveä hyödynsi kaikkiaan jo seitsemän taloa, joista osa oli samoja kuin jo 1500-luvulla. Uudet talonpoikaikalastajat tulivat Tengeliön, Närkin ja Portimojärven kylistä. (Wahlberg 1976: 11). Meltosjärven ensimmäinen uudistalo perustettiin 1736 Aukimaan Salmeen kylän itäosaan, jonne muuttajat saapuivat Koivukylän Ollin talosta. Seuraava uudistalo, Hannu, nousi Meltosjärvelle neljä vuotta myöhemmin tulijoiden saavuttua Närkistä. Vuonna 1750 Meltosjärvestä tuli itsenäinen kylä, vaikka enemmän uusia taloja seudulle alettiin perustaa vasta 1770-luvun jälkipuolella siten, että vuoteen 1820 mennessä taloja oli ainakin 11, joskin osa Liinankijärvellä ja Iso-Vietosen etelärannalla. (Wahlberg 1976: 10; Teerijoki 1993 b: 26).

MENETELMÄT

Lähestymistapa

Ajankäytön rajallisuudesta ja henkilökunnan vähäisyydestä (yksi henkilö) johtuen tutkimus toteutettiin mahdollisimman kevein, yksinkertaisin ja taloudellisin kenttämenetelmin. Näin päädyttiin alueen yleiskartoitukseen, peruslinjan ja koelähtökohdan karkeisiin pintavaaituksiin, koeruudun avaamiseen, yhden strategisesti valitun koekuopan dokumentointiin näytteineen, sekä muiden havaintojen kirjaamiseen. Peruspisteen ja koeruudun paikka sijoitettiin informatiivisesti parhaaksi arvioituun paikkaan painanteen keskelle, jossa muinaisen asumuksen tulisijan ennakoitiin sijaitsevan.

Mittaukset ja koordinaatisto

Korkeuskiintopiste

Ajanpuutteen vuoksi korkeutta ei voitu siirtää tutkimuspaikalle, vaikka lähin geodeettisen laitoksen mittapultti sijaitseekin maantien vieressä Kultarannasta n. 1600 m W peruskoordinaattipisteessä $x=7382\ 44$, $y=525\ 38$ ja 93.880 metrin korkeudessa mpy. (Kartta 1.).

Tutkimuspaikalta kuitenkin valittiin korkeuspisteeksi soveltuva kookas kiintokivi välittömästi tutkittavan painanteen n:o 4 eteläpuolelta. Kiveen maalatusta punaisesta merkinnästä käsin suoritettiin vaaitusten kojekorkeuksien määrytykset, jotka tallennettiin kunkin kartoitustapahtuman yhteydessä, koska ajan säästön vuoksi kiinteää jalustaa ei paalutettu kojetta varten. Näin päädyttiin opeoimaan kahden eri kojekorkeuden kanssa. (Kartat 2 – 5).

Yksin suoritettavat vaaitukset toteutettiin siten, että latta tuettiin linssiluennan ajaksi mahan iskettyyn linjaseipäeseen rautalangalla ja toimistoliittimellä kiinnitettynä, sillä käytössä olleeseen mittausvälineistöön ei kuulunut lattatukea. Pintavaaitusmenettely yksin suoritettuna suhteellisen jyrkässä maastossa oli hidas ja raskas toteuttaa, joten kohteessa tyydyttiin varsin karkeaan pintavaaitusasteikkoon.

Koordinaattilinjaukset

Ajansäästön vuoksi koekaivauksen peruspisteen paikka valittiin suoraan koeruutua varten kaavaillusta kohdasta painanteen 4 pohjan keskeltä. Näin peruspiste 1000/1000 määritti avattavan koeruudun lounaisnurkan. (Kartat 2 ja 3). Peruspisteen suuri lukema määräytyi muiden ympäristössä tehtyjen muinaismuistohavaintojen perusteella, sillä sellaisia todettiin yli 500 metrin matkalla harjun reunalla kohti lounasta. Peruslinjaa mitattiin pisteestä 1000/1000 lähtien suunnaten bussolilla (360°) kohti 0° (päiväys 29.9.00) suhteellisen lähelle maaston jyrkkyyden vuoksi. Kahden linjaseipään avulla S-N –suuntaista peruslinjaa mitattiin yhteensä 25 m painanteen 4 poikki. Peruslinjalle asetettua mittaa, suorakulmaista piirustuskehikkoa, bussolia sekä linjaseipäitä apuna käyttäen määritettiin myös S-W –suuntainen ja n. 11 m pitkä poikittaislinja pintavaaituksia varten. Sitten 0.5×0.5 m laaja koeruutu mitattiin koordinaattien 1000-1000.5/1000-1000.5 sisään.

Maaston korkeusvaihtelun ja painanteen suurehkon koon vuoksi pintavaaituspisteet mitattiin metrin välein, mutta koeruudun sisällä toteutettiin senttikoordinaatistoa $x:n$ kasvaessa nolasta kohden pohjoista ja $y:n$ vastaavasti kohti itää peruslinjoilta lukien.

S-N –suuntaiselle peruslinjalle ehdittiin kaivaa vain yksi fosfaattikuoppa pisteeseen 1021/1000 (Kartta 2; LIITE VI). Sekä fosfaattikuopan että koeruudun tapauksessa peruspiste 1000/1000 merkittiin lopuksi ko. kohtiin upotetuilla muoviputkilla (Kartta 5/G). Itävyystarkastuksen yhteydessä 26.9.02 peruspisteen putkea ei enää löytynyt mahdollisesti maatumisen seurauksena, joten koeruudun tarkka sijainti oli enää vaikeahkosti tunnistettavissa.

Kaivamistekniikka

Painanteen 4 ulkoinen olemus dokumentoitiin valokuvaamalla, vaaituksin, karttapiirroksin ja kirjallisesti ennen koeruudun turpeen irrotusta. Lisäksi sekä rakenteen että koeruudun kasvilajit luettelointiin. Jälkimmäiset on seurannan vuoksi luetteloitu lomakkeelle LIITTEESEEN III.

Tutkimuksen aikana painanteen 4 vallin eteläpuoleisella ulkoreunalla havaittiin pienialainen mineraalimaapaljastuma, josta pintapoisuuteksi kaksi kvartsi-iskosta (ks. löytöluettelo: löytö1). Rakenteiden maannostumista tutkittiin myös maanäytekairalla ennen koekaivaustoimenpiteitä.

Pintadokumentaation jälkeen kasvillisuus ja turve poistettiin koeruudusta 1000/1000 lapion ja lastan avulla levynä, samalla paljastaen ylintä mineraalimaakerrosta. Turvelevyn pohja tarkistettiin löytöjen varalta lastalla raaputtaen. Kasvi- ja turvekerroksen sekä karikkeen alta paljastettu pinta puhdistettiin irtaimesta aineksesta. Ensimmäisenä poistettu turve nimettiin kerrokseksi 1, ja alta paljastunut ylin näkymä dokumentoitiin tasona 1. Kuitenkin tasoon 1 jätetty kiinteä ja paksu humusaines poistettiin vielä kerroksena 1 b, ja vasta kokonaan paljastettu ylin mineraalimaapinta nimettiin tasoksi 1 b.

Kaivamisessa toteutettiin stratigrafisia havaintoperiaatteita siten, että kunkin dokumentoidun tason alta pyrittiin paljastamaan edellisestä poikkeava uusi pinta ns. luonnollisina kerrostumina. Nämä dokumentoitiin sitten tasoittain ja maalajiyksiköittäin. Tällä tavoin poistettujen ja dokumentoitujen koekaivauskerrosten paksuudet vaihtelivat

kerroksessa 1	11-13 cm
kerroksessa 1 b	1-3 cm
kerroksessa 2	2-5 cm
kerroksessa 3	1-5 cm
kerroksessa 4	6-9 cm ja
kerroksessa 5	4-11 cm.

Tasosta 5 lähtien kaivettiin vielä kerros 6 lapionpistona, koska koeruudun kivikeskittymä jatkui vielä pohjasorassa. Näin koeruudusta poistettiin maata tasokaivausena 25-46 cm:n paksuudelta siten, että vaalea pohja-aines saavutettiin.

Koeruudun ensimmäinen löytö kerroksesta 1 dokumentoitiin tarkoin sijaintitiedoin, jolloin kappaletta vielä epäiltiin mahdolliseksi esihistorialliseksi metallihelaksi (LIITE VII). Tarkasta dokumentaatiosta kuitenkin luovuttiin saman kerroksen muiden löytöjen osalta, koska niiden todettiin muodostavan sekundaarisen historiallisen ajan palojätekeskittymän. Sen sijaan kahden esihistoriallisena artefaktina tallennetun kivenkatkelman (löytöluettelo: löydöt 2 ja 3) tiedot dokumentoitiin kirjallisesti, koska tutkimuksen alkuvaiheessa ne vielä katsottiin ns. massalöydöiksi. Makrofossiili- ja hiilinäytteet dokumentoitiin koordinaatistoon tarkasti mm. vaaitsemalla ne siten, että latan tukikeppi työnnettiin kaivaustason viereen sen ulkopuolelle, jotta tutkittavat tasot ja kerrostumat eivät olisi häiriytyneet. Koeruudun fosfaattinäyte otettiin paljastuneen tulisijan kohdalta rikastumiskerroksen yläosasta vasta tasossa 4, jolloin näytesyvyys kulmamitattiin koeruudun yläreunasta käsin. Kovien saostumien vuoksi kaivauskerrostumia jouduttiin irrottamaan osin lapiota apuna käyttäen kerroksesta 4 alkaen. Tällöin alkoi irtoaineksen seulonta, jonka tuloksena löytyikin yksi kvartsi-iskos (löytöluettelo: löytö 4).

Peruslinjalle pisteeseen 1021/1000 kaivettiin yksi fosfaattinäytekuoppa lapionterän leveyden määrittämänä neliömäisenä pistona siten, että kasvillisuus- ja turvelevy irrotettiin ja tutkittiin pohjaosastaan lastalla. Sen jälkeen kuoppaa syvennettiin aina vaaleana tunnistettavaan pohjamaahan saakka. Mineraalimaa-aines nostettiin kuopasta seulottavaksi mahdollisten löytöjen varalta. Koekuoppa sijoitettiin ylärinteeseen painanteen 6 itäpäädyn ulkoreunan viereen, jotta mahdollinen kulttuurinen vaikutus saataisiin esiin painanteesta 4 otetun fosfaattinäytteen rinnalle vertailuaineistoksi. Informatiivisimmaksi arvioitu – tässä tapauksessa kohti painannetta 6 osoittava

SW-seinämä – puhdistettiin lastalla tasaiseksi, ja näyte irrotettiin lusikalla näytenumerotunnuksin varustettuun pussiin rikastumiskerroksen yläosasta.

Koeruutu ja –kuoppa täytettiin lopuksi niistä irrotetulla aineksella ja peitettiin kasvillisuusturvewaakuilla mahdollisimman pitkälle aiemman ulkoasunsa mukaisiksi. Koeruutu 1000/1000 itävyystarkastuksen yhteydessä syksyllä 2002 oli enää vaikeasti hahmotettavissa, joten uudelleen maatumisen voidaan todeta onnistuneen hyvin.

Dokumentointi

Kenttähavaintojen dokumentaatio toteutettiin sarakkeellisille päiväkirjapohjille koskien yleisiä tavoitteita ja huomioita, maiseman ja stratigrafioiden kuvailua, valokuvausta ja eri näyteryhmiä. Kartoitukset tehtiin millimetripaperille, jota oli käytössä myös kosteutta kestävästä vahapintaisena ”Rite in the Rain” –tuotteena. Koordinaatiston merkinnässä käytettiin linjaseipäitä, puupaaluja, neliömetrin suuruista piirustuskehikkoa 20 cm²:n ruudutuksella sekä pitkiä rautanauvoja mittojen kiinnitykseen. Pohjoissuunnan määrittämisessä käytettiin bussolia (360°), ja vaaitukset suoritettiin Oulun yliopiston Arkeologian laboratorion suuntakehättömällä venäläisellä kojeella. Peruslinjan pisteisiin 1000/1000 ja 1021/1000 jätettyjen muoviputkien materiaalia voidaan epäillä liian keveäksi vastustamaan routimisen mahdollisesti aiheuttamia siirtymiä, mutta materiaalin käyttöön oli päädytty eräänlaisena Kolarin LVI-tarvikeliikkeen sponsoritukena, kun etsintä oli varsinaisesti kohdistunut metalliputkiin. Syyskuussa 2002 suoritettuna itävyystarkastuksen yhteydessään koeruudun lounaisnurkkaan jätettyä putkea ei enää havaittu.

Dokumentaatio alkoi yleisvalokuvauksella, joka toteutettiin dioille. Niille kuvattiin myös koekaivauksen yksityiskohtia sekä värieroja. Mustavalkokuvaan puolestaan tallennettiin kaikki koeruudun työvaiheet tasoittain. (LIITTEET I, II ja VIII). Valokuvausta haittasi alkuvaiheessa sade. Myös korkeuserojen ja tiheän taimiston vuoksi tutkittavan painanteen ja ympäristön valokuvaus oli vaikeahkoa.

Tutkimuskohteen lähiympäristö dokumentoitiin yleiskarttaan 1: 500 (Kartta 2). Vallipainannetta 4 koskeva pintavaaitus toteutettiin kahtena koekaivauskoordinaatiston eli päällimansuuntien mukaisena vastakkaislinjana mittakaavassa 1:100 yhden metrin mittavälitarkkuudella. Koeruudun kohdalla mittaväli oli kuitenkin puoli metriä. Jälkeenpäin pintavaaitustiedoista on tuotettu rinnettä ja rakennetta koskevat pintaprofiilikäyrät (Kartta 6). Pintaprofiilit eivät siten leikkaa rakennetta sen oman pituusakselin mukaisesti, sillä tähän mittaukseen resurssit eivät ole riittäneet.

Koeruudusta 1000/1000 piirrettiin tasokartat (1:20), joissa paljastetut maalajit erotettiin toisistaan numeroin ja katkoviivoin muiden yksityiskohtamerkintöjen rinnalla (Kartat 4 ja 5). Lopuksi koeruudun ja –kuopan sekä niiden kulmiin jätettyjen putkien paikat merkittiin yhteiseen ”fosfaattikarttaan” (1:200) (Kartta 5/G).

Löydöt dokumentoitiin ensisijaisesti kirjallisen kuvauksen avulla sijoittamalla ne yhteyteensä. Tämä koski niin pintapoimintalöytöjä kuin koeruudunkin aineistoa. Jälkimmäisessä keskeistä oli tieto kaivauskerroksesta ja sijainnista koeruudun ilmansuuntasektoreissa sekä maalaji- ja kulttuurirakenneyhteydessä. (Löytöluettelo). Tätä dokumentaatiotapaa voitiin toteuttaa löytöjen vähäisyyden vuoksi, sillä tarkasta koordinaattimittauksesta oli luovuttu turvekerroksessa keskittymänä havaitun sekundaarisen jäteaineksen vuoksi. Myös tästä on jälkityön yhteydessä tuotettu luettelo (LIITE VII).

Koekavaukselta kerättiin kaikkiaan neljä näyteryhmää. Vallipainanteen 4 ja koeruudun 1000/1000 alalta tallennettiin tiedot kustakin siinä kasvavasta kasvilajista. Koeruudun kasvit kartoitettiin seuraavien kasvukausien itävyyskoetta varten, jotta nähtäisiin, onko kaivaminen aiheuttanut mahdollisten uusien, kulttuurisesti merkittävien lajien itämistä. (LIITE III).

Koeruudun kaivannosta tallennettiin kaksi hiilinäytettä radiohiiliajoitusta varten. Sijaintitiedot merkittiin senttikoordinaatistoon vaaituslukuineen. Syvemmältä tallennettu näyte lähetettiin Uppsalan radiohiililaboratorioon ajoitettavaksi. (LIITE IV: 1-2).

Koeruudusta tallennettiin yksi makrofossiilinäyte FT Terttu Lempiäisen antamien ohjeiden mukaan myöhemmin Turun yliopiston kasvitieteen laitoksella suoritettavaa analyysia varten. Näyte pyrittiin ottamaan mahdollisimman luotettavasta kulttuurisesta yhteydestä, jonka vuoksi se tallennettiin suhteellisen syvältä tulisijaksi arvellun rakenteen kohdalta, jonka yläpuolelta oli saatu myös radiohiilinäyte. Siksi tämäkin näytedokumentaatio toimitettiin senttikoordinaatisto- ja vaaitusmittauksin. (LIITE V).

Fosfaattinäytteitä tutkimuspaikalta saatiin kaksi. Toinen tallennettiin painanteen 4 koeruudusta ja toista varten kaivettiin koekuoppa peruslinjalle kohti pohjoista, ylärinteeseen painanteen 6 viereen. Fosfaattinäytteiden ottokohdista tallennettiin tiedot podsolimaannoksen kerrosjärjestyksestä vahvuuksineen, näytteenottoseinämän suunnasta, näytteen syvyydestä turpeen pinnasta lukien, maa-aineksen karkeusastetta koskevista havainnoista sekä kulttuurisuuteen viittaavista poikkeamista, kuten palaneisuudesta tai anturamaasta. Näytteet koottiin alueen kulttuurisen toiminnan voimakkuuden arviointia varten edullisen spot-testin avulla kartoitettaviksi. (LIITE VI).

STRATIGRAFISET HAVAINNOT JA LÖYDÖT

Lähimaiseman muinaisrakenteet

Tutkittavaksi valittiin painanteeksi 4 nimetty, pitkänomainen ja kookas kehävalli Kultarannan toiseksi alimmalta terassilta, josta rantaviiva tutkimuksen alkaessa asettui n. 17 metrin etäisyyteen kaakkoon. Kun Vähän Meltojärven korkeudeksi on ilmoitettu 84.2 m mpy, niin alin korkeuskäyrä kuivalla maalla on 85 m. Tämä vastaa ajallisesti Litorinarantaa n. 5900 e.Kr. kalibroituina. Näin alimmat painanteet ja niiden pohjana oleva terassi sijaitsee 86-87 metrin korkeudella mpy. Tältä tasolta kartoitettiin kaikkiaan seitsemisen kuoppaa ja painannetta n. 95 metrin pituisella matkalla (SSW-NNE). Vieläkin alemmalla terassilla alueen eteläosassa oli lisäksi neljä soikeaa ja pyöreää kuoppaa ja painannetta. Loput yhdeksän kuoppaa ja painannetta sijaitsevat ylärinteessä yli 90 metrin korkeudessa, vastaten kalibroituja muinaisrantaa n. 6200 e.Kr. Painanteet esiintyvät pieninä ryhminä seuraavaan tapaan:

Kaikkein eteläisimmille painanteille annettiin numerot 1 ja 2. Ne sijaitsevat päällekkäisillä terasseilla, ja niiden välissä on pieni kuopanne heti painanteen 2 kaakkoispuolella. Painanteiden länsipuolella 7-10 metrin etäisyydessä terassia pitkin kulkevalla polulla havaittiin kivetyn pyöreän tulisijan pohja. Tästä ryhmästä n. 22.5 m N sijaitsee kaksi pienikokoista painannetta 3 a ja b rinnakkain juuri 90 metrin korkeuskäyrällä terassin jyrkähkössä taitekohdassa. Painanne 3 a on soikeahko ja pituusakseliltaan rinteeseen suuntainen (WNW-ESE) ja painanne 3 b on pyöreä. Nämä sijaitsevat viiden metrin etäisyydessä painanteesta 4, sen länsipuolella.

Painanteet 4 ja 5 voidaan katsoa omaksi ryhmäkseen. Ne ovat kooltaan koko alueen laajimmat, ja niiden ääriviivoissa on havaittavissa lievää suorakaiteisuutta. Painanteeseen 4 liittyy lisäksi sen

vallin eteläpuolella kaksi pikkukuoppaa, joista eteläisempi sijaitsee terassin alla olevassa rinteessä. Rakennusten pohjiksi luonnehdittavien painanteiden 4 ja 5 keskinäinen etäisyys on viisi metriä, ja ne sijaitsevat pitkittäin terassin suuntaisesti (SW-NE).

Edellisistä noin yhdeksän metriä kohti ylärintettä NW, reilusti 90 metrin yläpuolella on kaikkiaan kahdeksan erikokoista ja muotoista painannetta ja kuoppaa (numerot 6-10). Painanne 6 on tästä ryhmästä alin, muodoltaan terassin suuntaisesti (SW-NE) soikea. Se sijaitsee terassin ”niskan” taitekohdassa. Ryhmän länsi- ja itäpuolella sijaitsevat pienemmät soikeat painanteet n:o 7 ja 10 a ylemmältä terassilta laskevan rinteän myötäisesti. Välittömästi painanteen 10 a lounaispuolella on neliömäiseltä vaikuttava painanne 10 b. Painanteet 8 ja 9 sijaitsevat ylimmän terassin reunalla välittömästi perunapellon penkereen alla sen kaakkoispuolella. Painanne 9 on myös muodoltaan suorakulmainen, ja välittömästi sen terassin reunalta hahmottui kaksi rinnakkaista pikkukuoppaa. Painanne 8 vaikutti muodoltaan epämääräisemmältä.

Alueen koillisin painanne, numero 11, sijaitsee edellisestä ryhmästä n. 32 metrin päässä alueella kulkevan polun halkaisemana. Painanteita ja muita rakenteita kuitenkin todettiin runsaasti nyt kartoitetun alueen ulkopuolellakin Vähän Meltosjärven alaterasseilla.

Kartoitetulta alueelta dokumentoitiin kaikkiaan 18 kuoppaa ja painannetta. Jälkimmäiset luokittevat enimmäispituusmitoiltaan 3 – 12.5 metrin välille ja edelliset 1.5 – 2.5 metriin. Näistä enemmistö on painanteita, kaikkiaan 13, ja kuopiksi luokitteuu siten viisi havaintoa. Selkein vallirakenne on painanteessa 4. Painanteiden sijainti eri terassitasoilla sekä niiden muodot antoivat aiheen epäillä niiden edustavan eri aikakausia, jotka voisivat olla yhteydessä kivikaudelta tunnettuun rantaviivaa seurailevaan elämäntapaan. Toisaalta rakennelmien maatumisprosessi sinänsä voi harhauttaa, sillä edellä esitelty ympäristöhistoria antaa aiheita epäillä rakenteiden voivan olla ajallisesti suhteellisen myöhäisiäkin. Tällöin niiden voidaan arvella kytkeytyvän kronologisesti myös metsälappalaisen tai talonpoikaisen eräkalastuskulttuurin kausiin ennen uudisasutusta.

Painanne 4: koeruutu 1000/1000

Koetutkimuksen kohteeksi valittiin painanne 4 (kartta 3). Maastosta se erottui pitkulaisen, pyöreäkulmaisen suorakaidemaisena, jopa tasapohjaisen loivana syvänteenä. Ympäriällä erottui paikoin vahvakin valli, joka lähemmin tarkasteltuna antoi ulkoapäin pyöreähkön vaikutelman. Vallin läpäisi ulosmenoaukoilta vaikuttaneet kolme polkua, jotka suuntautuivat lattiapinnan etelänurkasta kohti etelää, pitkältä sivulta kohti kaakossa sijaitsevaa järveä ja pohjoisnurkalta kohti pohjoista. Lattian koilliskulman kohdalla vallissa oli pienialainen, puolipyöreä painuma, ”osasto” tai ”huone”, jota reunusti niinikään umpeenkasvanut, vallin ulkoreunaan päättyvä polku. Esiintymän mitat olivat n. 2.8 x 1.4 m. Välittömästi sen eteläpuolella vallissa oli myös neliömäinen painuma, laajuudeltaan n. 1 x 1 m. Samoin vallin eteläpään ulkoreunalla oli pieni pyöreä kuoppa, jonka halkaisija oli n. 1 m. Siihenkin johti vallista polun kaltainen ura. Painanteen ulkomitat valleineen olivat maksimissaan n. 12 x 10 x 0.2-1 m, jälkimmäisenä on ilmoitettu vallin korkeusvälit luontaiseen maanpintaan nähden. Voimakkaimmillaan valli on kaakkoisivulla terassin reunalla järven puolella. Tasaisehkon lattiapohjan laajuudeksi laskettiin 5-6 x 2 m, ja sen syvyydeksi alkuperäiseen maanpintaan nähden arvioitiin 0.2-1 m. Mittausten vertailua haittasi luoteisrinteen kaltevuus. Lattian pituussuunta on SW-NE, joten pitkä sivu on terassin suuntainen. (Kartat 3 ja 6).

Kasvillisuus painanteessa 4 oli rehevää. Aluskasvillisuus koostui sammalesta, variksenmarjasta, puolukasta ja mustikasta. Puusto muodostui tiheästä mäntytaimistosta, ja välittömästi vallin ulkopuolella oli viisi kookasta mäntyä, joiden runkojen paksuudet vaihtelivat 30-50 cm:n välillä. Pintarakenteiden dokumentaation yhteydessä tarkasteltiin vallista maakairalla otettuja maannäytepalkkeja. Paikoin vallissa näytti hahmottuvan kaksoisporosoleita, mutta toisaalla esiintyi kerrostumien epämääräisyyttä. Tämä ilmeni huuhtoutumiskerrostojen kehittymättömyytenä, tai paikoin rikastumiskerrostojen oudon tummana ruskeutena. Näiden pääteltiin edustavan myöhäisiä häiriöitä rakenteen maaperässä.

Koeruutu 1000/1000 oli paalutettu painanteen 4 lattiapinnan keskelle, koska siitä ennakoitiin löytyvän esihistoriallisia tulisijajäänteitä Kolarin Pitkäjärvenmaan ja Muonion Jokijärven kohteiden antamien esimerkkien mukaisesti. Koeruudun pintakasvillisuus sisälsi kaikki edellä mainitut lajit, jotka kasvoivat koko painanteen alalla. (LIITE III). Syksyllä 2002 suoritetun itävyystarkastuksen yhteydessä havaittiin variksenmarjan puuttuvan valikoimasta, mutta tilalle oli itänyt yksi ohut mätäs ilmeistä metsälauhaa. Koeruutu se sijoittui välittömästi peruspisteen koillispuolelle.

Koeruudusta poistettu kerros 1 muodostui pintaturpeesta. Siitä irronneessa humuksen ja mineraalimaan sekaisessa aineksessa todettiin useiden historiallisen ajan esinekatkelmien muodostama keskittymä. Katkelmat poimittiin talteen, mutta sekundaarisena aineksena niitä ei ole otettu viralliseen luetteloon (LIITE VII). Aines käsitti yhteensä yhdeksän katkelmaa, joissa oli merkkejä palamisesta. Katkelmien raaka-aineet olivat metalliseosta, posliinia, fajanssia, värillistä pullolasia ja väritöntä talouslasia. Turpeen mukana maa-aineksesta irtosi myös pienehköjä palaneita kiviä. Turpeen alustassa esiintyi runsaasti hiiltä ja nokea. Havainnot antoivat aiheen epäillä paikalla suoritetun historiallisella ajalla ehkä jätteenpolttoa, jota varten painanteen pohja onkin muodostanut toimivan alustan.

Kerroksen 1 alta paljastuneessa tasossa 1 kiinteä, pääosin nokinen turvekuntakerros hallitsi vielä koeruutua, vain koillisnurkasta oli paljastunut tummaa huuhtoutunutta hienoa hiekkaa. Sekä profiilista että tasosta paljastui pari vihreäkiven katkelmaa, jotka antoivat viitteen lattiatason mahdollisesta esihistoriallisuudesta. Koska taso sisälsi vielä paljon turvetta, se poistettiin dokumentaation jälkeen kerroksena 1 b. Tässä yhteydessä tallennettiin jo koeruudun päälöydöt, liesikiveksi muotoillun vihreäkiven katkelma sekä voimakkaasti värjäytynyt, oletettavasti osittain hankaavan käytön pyöristämä kivi (löydöt 2 ja 3). Vasta näiden alta paljastunut ylin mineraalimaa nimettiin vielä tasoksi 1 b. Tämä käsitti hyvin tummaksi värjäytynyttä huuhtoutunutta hienoa hiekkaa, joka koeruudun länsipuoliskossa oli selvästi nokeentunutta. Luoteisnurkasta oli paljastunut muutaman pienen palaneen kiven muodostama rykelmä, joka ennakoi tulisijan jäänteen reunaa.

Jatkossa kerrostojen poisto eteni tavanomaisesti, ja taso 2 osoittautui sekä värjäytymiltään että informaatioarvoltaan monipuoliseksi. Luoteisnurkasta näytti aiempaa varmemmin paljastuneen kivetyt tulisijan jäänteen nurkkaosaa, jossa oli rykelmänä näkyvissä 14 palanutta, kooltaan 2-8-senttistä kiveä. Niiden välissä maa-aines oli edelleen tummaksi huuhtoutunutta hiekkaa, mutta kivirykelmän ympäri kaartui voimakkaan punertavankirjavaksi palanut, tuhkamaisen vaalea 7-10 cm leveä nauhamainen hiekkaesiintymä. Tämän kaakkoispuolta reunusti ohut nokivana. Koeruudun koillisosassa oli pieni alue rikastunutta, voimakkaan orgaanispitoista silttimäistä hiekkaa, joka koeruudun keskiosassa oli vallitsevasti palanutta. Myös kaakkoisnurkasta oli paljastunut kaareva alue, joka sisälsi valkean tuhkamaiseksi palanutta, huuhtoutunutta hienoa hiekkaa. (Kartta 4/C).

Tasossa 3 koeruudun luoteisnurkassa oli selkiytynyt tulisijan paikka, sillä palaneita kiviä oli siinä edelleen yhdeksän kappaleen keskittymä. Kivet sijaitsivat n. 5 cm:n etäisyydessä toisistaan siten, että kookkaimmat olivat keskemällä profiilin tuntumassa. Kivien koot vaihtelivat 1.5-7 cm:n välillä. Muodostelmaa ympäröi voimakkaan tuhkamiseksi huuhtoutunut vaalea hiekka, ja edelleen sen etelä- ja itäpuolta reunusti orgaanispitoinen rikastunut hieno hiekka, jossa kuitenkin kiviesiintymä harvaksen jatkui. Koeruudun kaakkoisnurkasta oli paljastunut pieni alue vaaleaksi palanutta huuhtoutunutta hienoa hiekkaa. Jo kerroksesta 3 oli otettu koeruudun ensimmäinen hiilinäyte, ja toinen näyte otettiin tasosta 3. Molemmat ovat peräisin tulisijan ulkoreunalta etelä- ja kaakkoispuolelta. (Kartta 5/D; LIITE IV: 1).

Kerrosta 4 kaivettaessa, maa-ainesta seulottaessa löytyi koeruudun ainoa kvartsikatkelma (löytö 4). Maa-aines koostui rikastuneen soran alimmasta kerrostumasta, joka seulalla oli sekoittunut pohjahiekkaan ja koeruudun kaakkoisnurkasta irrotettuun palaneeseen hiekkaan. Tasossa 4 koeruudun luoteisnurkassa oli paljastunut n. 20 x 20 cm laaja tumman oranssiksi rikastuneen hiekan alue, jossa edelleen oli keskittyneenä seitsemän osittain palaneen, kooltaan 2-6 –senttisen kiven rykelmä. Tulisijan pohja antoi vaikutelman ikään kuin se olisi täytetty karkean kivisellä soralla. Muuten koeruudun alalta oli paljastunut vaalea hienohko pohjasora lukuun ottamatta kaakkoisnurkkaa, josta näytti pienen alan perusteella tulleen esille toisen tulisijan reunaprofiili. Tämä ilmeni vaaleaksi palaneen, selkeärajaisen hiekan esiintymänä, jota reunusti rikastuneen soran ympäröimä kivi.

Tasossa 5 koeruudun NW-nurkassa todetun tulisijan kohdalla oli yhä tummahkosävyistä, erittäin kovaksi saostunutta, soraista anturamaata, jonka alta kuitenkin pilkotti jo pohjahiekan vaaleutta. Tulisijan pohjan eteläreunaa kehysti tumman rikastuneen soran ja vaalean pohjasoran muodostama nauha, joka pohjoisessa muuttui tummasävyiseksi pohjahiekaksi. Myös kaakkoisnurkan tulisijan reunan alta paljastui kovaksi saostunutta pohjahiekkaa, kun taas koeruudun keskiosa näiden kahden tulisijaesiintymän välissä oli jo tavanomaista vaaleaa pohjasoraa.

Koeruudun pohjaan kaivettiin vielä lapionpistona kerros 6, joka luoteisnurkan tulisijan kohdalla edelleenkin paljasti tiiviisti ”pakatun” sorakivikeskittymän n. 25 x 10 cm laajalta alalta. Esiintymä tiheni jälleen kohti profiilia, josta vieläkin tuli vastaan reuna-aluetta kookkaampia kiviä niiden äärimittojen vaihdellessa 3-6 cm:n välillä. Alimmat kivet eivät kuitenkaan enää olleet palaneita, mutta pohjahiekka niiden ympärillä pysytteli ympäristöään tummempana. Tämä sattaa viitata jonkinlaiseen karkealla soralla ja sorakivillä pohjustettuun tulisijaan, ehkä kuoppaliiteen.

Koeruudun luoteisnurkan kiveyksen paksuudeksi mitattiin n. 25 cm, kun kivikerroksia esiintymästä poistettiin kaikkiaan neljä. Joka tapauksessa koeruudun havainnot viittaavat kahden rinnakkaisen tulisijan olemassaoloon asumuksen keskialueella.

Löydöt

Löytöjä etsittäessä ja määritettäessä ensin kentällä ja sitten toimisto- tai laboratorioympäristössä on huomioitava tutkimustavoite, aiempi tieto, lähdekritiikki vasta-argumentteineen sekä olosuhteet tutkittavaksi valitussa ympäristössä. Koska tutkimuksen tavoitteena yleensä ovat uudet havainnot ja ilmiöt, on varauduttava myös poikkeamiin aiemmasta tiedosta. Siksi tässä kenttäprojektissa kivikautta tutkittaessa pyrittiin määrittelemään löydön, laajemmin lähinnä kulttuurisen artefaktin käsitettä. Ei siis puhuta yksiselitteisesti esineistä, vaan tutkimukselle merkittävä kiviartefakti on ymmärrettävä sellaisena kappaleena, joka tietyissä olosuhteissa viittaa juuri esihistoriallisen ihmisen tietoisesti merkitykselliseen valintaan. Artefaktin voidaan osoittaa olevan peräisin kulttuurisesta

yhteydestä joko rakennelman osana tai kappaleen pinnassa näkyvien kulttuurisiksi tulkittujen merkkien perusteella. Kulttuurisuus tunnustetaan kentällä analogisten rinnastusten kautta. Näin kulttuurista merkitystä tutkimukselle voi olla luonnonkivilläkin, jotka ovat kontekstirakenteen osia, tai joihin aiempi ihmistoiminta on jättänyt jälkiään tahattomastikin. (Oksala 2000: 13-16; Shanks 1998: 15-30).

Kultarannan kohde oli valittu tutkittavaksi sitä ympäröineen vahvan kivikautisen miljöön, ts. lähiympäristöstä tallennettujen runsaiden esineellisten löytöjen, painanteen typologisten, kivikauteen viitannesten ulkoisten ominaisuuksien sekä sijainnin perusteella muinaisen Litorinarannan alaterassilla. Tässä kontekstissa koeruudusta odotettiin etusijassa kivikaudentyyppistä löydöstä.

Koekäivaukselta luetteloidtiin ainoastaan neljä löytönumeroa (ks. löytöluettelo), jotka muodostuvat viidestä artefakteiksi luonnehdittavasta katkelmasta. Pintapöiminnän tuloksia niistä ovat kaksi kvartsi-iskosta (löytö 1) tutkitun painanteen 4 eteläisen vallin ulkoreunan maapaljastumasta. Molemmat ovat laadukasta valkeaa ainesta. Samasta yhteydestä tallennettiin myös epäpuhdas kvartsipitoinen katkelma, joka on vähäisen informatiivisuutensa vuoksi poistettu kokoelmaluettelosta (ks. LIITE VII:1).

Jossain määrin toiveiden vastaisesti välittömästi pintaturpeen alta koeruudusta paljastui jo edellä mainittu historiallisten esinekatkelmien muodostama keskittymä (LIITE VII: 2-7). Kappaleita on kaikkiaan yhdeksän. Virallisesta luettelosta ne on poistettu sekundaarisiksi luonnehdittavan merkityksensä vuoksi. Kappaleet muodostuvat 1) metalliseoksesta valmistetusta, ohuin uurtein koristellusta avainkilvestä tai lukon kehuksesta, joka saattaa pienten taitosniittien perusteella olla peräisin esim. nahkakukkaron tai –salkun lukkolaitteesta; 2) yhdestä posliinilautasen katkelmasta; 3) kahdesta valkeasta fajanssilautasen katkelmasta; 4) vaaleanvihreästä pullolasista; 5) ruskeasta pullolasista ja 6) kolmesta kirkkaan talouslasin kappaleesta. Useimmissa oli suhteellisen voimakkaita palojälkiä, ja tästä syystä paikalla arveltiin poltetun jätteitä historiallisena aikana. Asutustahan kohteesta ei muistitiedon ajalta tunnettu.

Siten koeruudusta luetteloidtiin vain esihistorialliseen kulttuuritraditioon liitettävissä olevaa löytöainesta kaikkiaan kolme katkelmaa, jotka mainittujen kulttuuristen ja yhteydellisten ominaisuuksiensa perusteella muodostivat ympäristössään odotusten mukaisia anomalioita. Näistä sädekiviliuskeinen, liesikiveksi muotoiltu katkelma (löytö 2) sekä ”käyttökiveksi” luonnehdittu voimakkaasti pyörästynyt kappale (löytö 3) tallennettiin varsin läheltä koeruudun pintaosaa, ts. jo kaivauskerroksesta 1 b. Kappaleiden voidaan epäillä viittaavan paikalta paljastuneen esihistoriallistyyppisen tulisijan pintatasoon, jonka tasalla myös esihistoriallinen aikalaistoiminta olisi varsinaisesti toteutunut. Löytö 2 on ainekseltaan laadukasta vihreäkiveä, jossa neljän lohkopinnan lisäksi on sileiksi hioutuneita pintoja ja reunoja. Kyseessä voi olla jonkinlaisen ”silitys-”, ”kuumennus-” tai keittokiven jäännös, joka reunaosastaankin on voimakkaan piintyneen tahraisen. Myös löytö 3 antaa selvän vaikutelman tarkoituksellisesta esineellisyydestä johtuen toisaalta käteensopivasta muodostaan ja toisaalta kulttuuriperäisen tahraisuuden selvästä rajautuneisuudesta toiselle lappeelle, vaikka perusolemukseltaan se vaikuttaa luonnon muovaamalta. Katkelman pinnassa on turpeen irrotuksen yhteydessä lapion iskusta syntyneitä arpia. Esineellisyyteen kivessä viittaa lisäksi pinnan sileiden osien keskittyminen kappaleen päihin ja reunoihin. Samoin tumman pinnan likaisuus näyttää olevan lievästi voimakkaampaa toispuolisesti, mikä viittaa kappaleen käytetyn kädessä. Käsi on voinut suojata toista puolta voimakkaammalta tahrautumiselta. Näihin kahteen löytöön nähden koeruudun ainoa kvartsi-iskos tuli suhteellisen syvältä, vasta kerroksesta 4, jota voidaan tulisijakiveysten johdosta pitää kulttuurikerrostuman alaosana. Katkelma liittyy kontekstuaalisesti esihistorialliseen

työvälinetraditioon. Kussakin tallennetussa kvartsi-iskoksessa on havaittavissa myös sellaisia iskentäteknisiä piirteitä, jotka viittaavat niiden kulttuuriseen tuotantoon. (Vrt. Rankama 2002: 82).

Radiohiiliajoitus

Radiohiiliajoituksia tulkittaessa olisi muistettava, että ajoitustulos ei ilmoita näytteen palamisajankohtaa, vaan mitatun orgaanisen aineksen kuoliniän eli hiili-isotoopin puoliintumisen alkamisvaiheen sen jälkeen, kun organismin yhteys biosfääriin on katkennut (Bowman 1990: 15, 50-51). Siksi olisi tärkeä sekin tieto, mistä rungon kohdasta puuhiilinäyte on peräisin. Näytepalan muinainen sijainti rungossa on lustojen avulla usein mahdollista määrittää riittävässä laboratorio-oloissa. Mikäli siis näyte on puun pintakerroksesta, tulos kyllä ajoittaa puuhun kohdistetun kulttuurisen toiminnan terminus post quem -iän. Samalla on kuitenkin huomioitava, että ihminen on voinut polttaa tai muulla tavoin käyttää ehkä yli satakin vuotta aiemmin luonnostaan kuollutta ikivanhaa keloä. Jos siinä tapauksessa ajoitus on peräisin ydinpuusta, ajoitustulos saattaa olla satojakin vuosia puun kulttuurista käyttöä vanhempi. (Ks. Bowman 1990: 15, 51; Carpelan – Kankainen 1990). Näin radiohiiliajoitustakin siihen liittyvän kulttuurisen tapahtuman suhteen on pidettävä ainoastaan viitteellisenä, ei oikeastaan absoluuttisenakaan muuhun kuin itseensä nähden.

Kultarannan koeruudusta otettu hiilinäyte n:o 2 (LIITE IV: 1) ajoitettiin Uppsalan hiukkaskiihdytinlaboratoriossa. Näyte oli peräisin tasossa 3 havaitusta hiiliesiintymästä koeruudun luoteisosan tulisijajäänteen reunan eteläpuolelta (Kartta 5/D).

Ajoitetusta näytteestä saatiin hiukkaskiihdyttimellä eli ns. AMS-menetelmällä tulos 70 ± 70 BP kalibroimattomana (LIITE IV: 1-2). Tuloksesta näkyy heti, että ajoitus on lähes resentti ja siten näytteen valinta vaikuttaa epäonnistuneelta. On ilmeistä, että koeruudun pintakerroksen historiallisen ajan tulenpidosta on valunut hiiltä näytteenottotasoon 3. Kalibrintikäyrällä (Stuiver et al. 1998: 1073) tulos osuu jokseenkin vuosilukuihin 1900 ja 1950, mutta maksimitakaraja (-140 BP) leikkaa käyrää jopa vuosien 1700, 1750 ja 1800 kohdissa. Nyt löytynyt historiallisen ajan aines ei kuitenkaan ulottune noin kaukaiseen aikaan. Siten 1900-luvun alkupuolta voidaan pitää todennäköisimpänä mainitun ”jätteenpolton” ajankohtana, joka mitä ilmeisimmin tuli nyt ajoitetuksi. Koekaivaushankkeen kaikista kuudesta ajoituksesta näyttää epäonnistumissuhde olevan tämän osalta runsaat 16.5 %.

Useimmat löytöyhteystekijät kuitenkin tukevat oletusta painanteen 4 esihistoriallisesta alkuperästä, jota tulisi edelleenkin tutkia (vrt. Oksala 2002: 58). Mainittuja tekijöitä ovat havainnot kahden tulisijan jäänteestä asumuksen keskilattiassa sekä näitä tulisijoja läpäisevä podsolimaannos, kvartsilöydöt ja edelleen itse painannerakenne typologisena ilmiönä. Samoin yläterassin vallipainanteiden soikeus viittaa esihistoriallisesta perinteestä lähtevään asumistapaan kotamaisissa majoissa. Myös lähiympäristön kiviesineiden löytöpaikat tukevat edelleen esihistoriallisen toiminnan mahdollisuutta painanteessa 4.

Koekuoppa 1021/1000

Koeruudun lisäksi ehdittiin fosfaattinäytettä varten kaivaa vain yksi koekuoppa peruslinjalle pisteeseen 1021/1000, kohti pohjoista ylärintettä (LIITE VI; Kartat 2 ja 5). Fosfaattinäytteillä pyrittiin saamaan vertailuainesta kulttuurisen toiminnan voimakkuudesta ja sen vaihteluista tutkimusalueella, nyt vallinneissa olosuhteissa painanteen 4 ja rannansiirtymiskronologian perusteella iäkkäämmäksi oletettavan ylärinteen jäämistön välillä, kun koekuoppa sijoitettiin

painanteen 6 ulkoreunan läheisyyteen. Koekuopasta pyrittiin lapionpistolla paljastamaan maannoskerrokset pohjaan saakka. Näin paljastunut podsoli viittaaakin hyvin pitkäaikaiseen maanpinnan rikkoutumattomuuteen ennen koekuopan kaivamista. Alla selvitetään koekuopan podsolissa havaittuja anomalioita, joilla voi olla kulttuurista ja esihistoriallista merkitystä.

Koekuopasta 1021/1000 poistetun paksuhkon pintaturpeen alaosassa todettiin n. 2 cm paksu nokijuova. Sijaintinsa perusteella se ei vaikuta vanhalta, ja se saattaisi viitata johonkin suhteellisen myöhäiseen palamiseen – ehkä metsämaastopaloon. Huuhtoutumiskerros kuopassa oli suhteellisen paksu, n. 14 cm, ja se muodostui karkean lajittuneen soran ja kivien sekaisesta hienosta hiekasta. Tästä kerroksesta alkaen kuopasta nousi sellaisiakin kiviä, jotka muotoilunsa perusteella vaikuttivat olevan peräisin tulisijasta. Kivet olivat myös pinnoiltaan lievästi palaneita. Ne saattavat liittyä viereiseen painanteeseen 6, joka niinikään rakenteellisesti näyttää esihistorialliselta. Koekuopan pohjahiekka rikastumiskerroksen alla oli kovettunutta. Ilmiö oli sama kuin koeruudun 1000/1000 tulisijojen alla, mikä saattaa olla yhteydessä kerrostumien kulttuurisuuteen.

TIIVISTELMÄ

Kultarannan painanne 4 valittiin tutkittavaksi, koska Meltosjärven alueelta tunnettiin ennestään runsaasti kivikautisia löytöjä nimenomaisen tutkimustavoitteen ollessa täsmätiedon hankinta Länsi-Lapin alueen kivikauden ilmiöistä. Kohde oli lisäksi ennestään rekisteröimätön, mutta samalla se ulkoisesti näytti täyttävän kivikaudentyypin asumuspainanneryhmän tunnusmerkit. (Vrt. esim. Kankaanpää 2002: 65-77).

Keskeisin kysymys koetutkimuksessa olikin painannerakenteen mahdollinen kivikautisuus, jota oli tarkoitus selvittää tavoittelemalla korkealaatuista radiohiilinäytettä esineellisten ja rakenteellisten viitteiden sekä muiden näytteiden keruun lisäksi.

Kultarannan tutkimusalue sijaitsee Ylitornion kunnan itäisellä järvisseudulla Vähän Meltosjärven länsiluoteisella rannalla, Meltosharjun hiekkapohjaisella, mäntyvaltaisella alaterassilla. Meltosjärvet sijoittuvat Tengeliön vesistöön, joka lounaassa Aavasaksalla laskee Tornionjokeen.

Meltosjärven ylimmät arkeologiset löytöpaikat sijaitsevat n. 90 metrin korkeudella mpy, mikä kalibroituina vastaa Litorinameren rantaa n. 6200 e.Kr. Rantakorkeuksien ajoitukset vanhenevat tällä seudulla kalibroituina jopa 1200 vuotta aiempiin tutkimustuloksiin nähden. Litorinameren vaikutus näyttää Vähällä Meltosjärvellä päättyneen n. 5500 e.Kr. (kal.), jolloin kuroutuminen sisäjärveksi alkoi. Kuitenkin nykyisin aluetta ympäröivät laajat suot lienevät säilyttäneet suurvesistön olosuhteet pitkään ennen niiden turpeen kasvun aiheuttamaa umpeutumista. Kivikauden alkuvaiheen tärkeimpiä ravintoresursseja alueella lienevät olleet norpat, kalat ja vesilinnut. Sisävesistön alkuvaiheessa hylkeet jäävät pois kuvioista, ja ilmeisesti sisämaariistan, kuten hirven, peuran ja metsäkanalintujen saavutettavuus paranee ravinnonsaannin lähteinä.

Meltosjärvien ympäristössä kivikauden työkaluraaka-aineiden paikallinen saavutettavuus on ollut mahdollista alueen sijaitessa Keski-Lapin graniittivyöhykkeen ja etelämpänä Peräpohjan liuskealueen vaihettumassa samalla, kun idässä avautuu vulkaanisten kivien vyöhyke. Läheisten vaarojen kalliopaljastumissa on voinut olla tarjolla vihreäkiveä, kvartssia ja kvartsiittia, vaikka Meltosjärveltä tunnetaan myös tuontiraaka-aineita, kuten hiekkakiveä ja skandinaavista punaliusketta kivikauden jälkipuolelta.

Suomen varhaisimmasta mesoliittisesta Suomusjärven kulttuurin vaikutuksesta viitteenä Meltosjärveltä on yksi esinelöytö, ns. käyräselkäinen kourutaltta. Muuten löydöstö kertoo jo ylimmiltä korkeuksilta lähtien yhä voimistuvasta perä- eli länsipohjalaisen kulttuurin vaikutuksesta, tunnuspiirteensä kookkaat vihreäkivityökalut kvartsiaineksen rinnalla.

Nykyisen Meltosjärven kylältä on rekisteröity n. 16 kivilautista löytöpaikkaa n. 2750 x 1600 m (W-E) laajalla alueella. Kultarannasta lähimmät viisi kohdetta sijaitsevat 240-580 metrin etäisyydessä, mutta tutkimuksen aikana saatiin tieto myös kohteeseen itseensä yhdistettävästä löydöstä. Sen kerrottiin olleen vihreäkivistä valmistettu teräesine, joka oli poimittu tutkimusalueelta luoteessa rajaavalta pellolta ehkä n. 93 metrin tasolta mpy. Toinen tietoon tullut, ennestään rekisteröimätön kiviesineiden ja tulisijajäänteiden löytöpaikka sijaitsee Kultarannasta 130 – 200 m koilliseen yksityisellä pihamaalla.

Kulttuurin ajallisten merkitysten hahmottamiseksi tutkimusalueella on pyritty selvittämään myös kivilauden jälkeistä sosiohistoriallista menneisyyttä. Lähimmät arkeologisesti metallikausiin ajoittuvat kohteet sijaitsevat Meltosjärveltä 12-14 km pohjoiseen, luoteeseen ja lounaaseen. Pohjoisemmissa kohteissa on viitteitä kiviteknologian jatkumisesta pitkälle metallikausiin, mutta lounaisella Lohijärven seudulla löydöt kertovat varhaismetallikautisista ja ulkoisista yhteyksistä ensin itään pronssinvalutaidon ja asbestikeramiikan kautta, ja sittemmin rautakaudella myös Skandinaviaan vuolukiven ja hopeakorulöytöjen pohjalta, tai arkiseen raudan käyttöön mm. veitsien ja koukkujen muodossa.

Näin herää ilmeisen vastauksettomaksi jäävä kysymys siitä, jatkuiko asutus Meltosjärvelläkin kivilauden tapaan vielä varhaismetallikaudella, vai päättyikö varhaisin kulttuurivaihe jo varsinaisen kivilauden lopulla? Lohijärveen verrattaessa Meltosjärven esihistoriallinen asutuskuva on selvästi erilainen.

Ilmeisesti esihistoriallisen ja historiallisen ajan taitteesta arkeologisia kohteita tunnetaan Meltosjärven itäpuolelta runsaan 17 km:n etäisyydestä Airijärvien seudulta. Siellä kolme kohdetta jakautuu kahteen lapinkenttään sekä oletettuun uudisraivioon rakennusjäänteineen. Jo kivilaudelta dokumentoituun, mutta vielä metsälappalaiskulttuureissa eläneeseen peuranpyyntitraditioon viittaavat mm. Peura-alkuiset paikannimet, joita on yksi Meltosjärvelläkin. Lappalaiskulttuurista kertovina paikanniminä voidaan myös pitää tutkimusympäristön Kota-alkuisia kohteita.

Metallikausien vaikutteita ja ilmiöitä on pidetty Pohjoiskalotilla lappalaisen ja sittemmin saamelaisena tunnetun kulttuurin lähtökohtina. Meltosjärvikin on sijainnut läntisen ja itäisen metsälappalaiskulttuurin välissä. Näistä ensin mainittu on historiankirjoituksessa Suomen alueella varsin puutteellisesti tunnettu. Kuitenkin kirjallisuudesta löytyy muutamia viittauksia varhaisiin historiallisiin lähteisiin Ylitornion järvisuudun lappalaisista ainakin 1570-luvulta lähtien. Historioitsijat eivät kuitenkaan aina täsmennä sitä, onko kyseessä Tornionlaakson länsi- vai itäpuoli vai molemmat. Kehityskulku näyttää kuitenkin johtaneen siihen, että täällä 1700-luvulla talonpoikaistuminen lappalaistenkin kohdalla oli tosiasia, kun tunturiseudulta samaan aikaan siirtyi saamelaisia talonpoikien poropaimeniksi eli raitioiksi ennen 1800-luvun lopun paliskuntalakia, joka lopulta hajotti perinteiset järjestelmät. Lappalaisten sulautumista alueella varmasti nopeutti Tornionlaakson alaosan suomalaisperäisen asutuksen vaikutus ilmeisesti viimeistään jo merovingialjalta lähtien. Näiden kainulaisten tiedetään liittoutuneen norjalaisten kanssa ensin karjalaisia vastaan, kunnes karjalais-novgorodilainen turkiskauppaintressi vakiinnutti asemansa Ounasjoen tuntumaan 1100-luvulla. Tuo seutu, Meltosjärveltä n. 20 km itään, muodostui sittemmin merkittäväksi raja-alueeksi erottaen 1200-luvun lopulta lähtien pirkkalaispiirejä toisistaan, seuraavalla vuosisadalla jo Uppsalan ja Turun hiippakuntia sekä muinaisia Tornion ja Kemian

pitäjiä, ja lopulta 1400-luvulla myös Länsipohjan ja Pohjanmaan läänejä. Näin Tornionjokilaaksoon keskittynyt talonpoikais- ja pirkkalaisasutus hyödynsi Tengeliönkin kalajärviä varmasti jo keskiajalla, sillä Meltosjärvikin on merkitty 1550-luvulla viralliseksi Matarengin talojen kalajärveksi. Tämä on huomioitava myös Kultarantaa koskevassa kohdetulkinnassa, sillä 1700-luvun alkupuolella järvellä kalastaneiden Tornionjoen talouksien lukumäärä oli kohonnut seitsemään, kun ensimmäinen pysyvä uudistila perustettiin vuonna 1736 nykyisen kylän itäosaan Aukimaan Salmeen.

Koetutkimus toteutettiin mahdollisimman kevein, yksinkertaisin ja taloudellisin kenttämenetelmin, suhteutettuna ajankäyttö- ja henkilökuntaresurssiin, joka jakautui kolmeen miestyöpäivään. Menetelmien osalta päädyttiin alueen kartoitukseen, karkeisiin linjauksiin ja mittauksiin, koeruudutukseen ja –kuopitukseen, näytteiden keruuseen, valokuvaamiseen ja kirjalliseen dokumentaatioon. Alueelta kerättiin kasvi-, radiohiili-, makrofossiili- ja fosfaattinäytteet.

Kultarannasta kartoitettiin kaikkiaan 18 kuoppaa ja ääri viivoiltaan soikeaa, pyöreää tai nelikulmaista painannetta, joista jälkimmäiseen ryhmään lukeutuu 13 maksimipituudeltaan 3–12.5-metristä rakennetta. Kuoppien vastaavat mitat vaihtelivat 1.5–2.5 metrin välillä. Kartoitetun alan laajuus oli n. 95 x 85 m, ja painanteet sijoittuivat 85–92 metrin korkeuteen mpy.

Koeruudutettavaksi valittiin alaterassilta selkeästi hahmottunut kookas painanne 4, muodoltaan pyöreäkulmainen suorakaide, lähes tasapohjainen syväne, jota ympäröi paikoin tukevakin, jopa pyöreähkö valli. Ulosmenoaukkoja havaittiin kolme, yksi pitkältä sivulta kohti järveä ja kaksi vastakkaisista nurkista kohti etelää ja pohjoista. Vallissa oli myös kolme painumaa tai kuoppaa, joiden ääri viivat vaihtelivat pyöreästä nelikulmaiseen. Painanteen ulkomitat olivat 12 x 10 m, vallin korkeus oli 0.2–1 m, suorakaiteen muotoisen pohjan laajuus n. 5.5 x 2 m (SW-NE), ja syvyys maanpintaan nähden ehkä 0.2–1 m.

Laajuudeltaan 50 x 50 cm ollut koeruutu paalutettiin painanteen lattiapinnan keskelle paikasta ennakoitujen tulisijajäänteiden ja hiilinäytteiden löytymisen toivossa. Heti kerroksen 1 eli pintaturpeen alaosassa todettiin kaikkiaan yhdeksän historiallisen ajan esineellisen katkelman muodostama keskittymä, joka sisälsi metallihelan, posliinia, fajanssia sekä lasia. Niiden pinnoissa sekä mukana irronneissa kivissä oli voimakkaita palamisen merkkejä. Humuksessa oli runsaasti hiiltä ja nokea. Tutkimuksen tavoitteeseen nähden kerrostuma arvioitiin historiallisuudessaan sekundaariksi. Koeruudun luoteisnurkasta paljastui kuitenkin palaneiden kivien muodostama rykelmä, joka tulkittiin esihistoriallisen tulisijan jäänteeksi. Alemmat koekaivauskerrostumat tukivat tätä näkemystä. Kivikerroksia tulisijan nurkasta poistettiin kaikkiaan neljä, ja esiintymän paksuudeksi mitattiin n. 25 cm. Alin kivikerros oli erityisen tiiviiksi ”pakattu”, mutta kivet eivät enää olleet palaneita. Poistettujen kivien koot vaihtelivat 1.5–8 cm:n välillä. Myös koeruudun kaakkoisnurkasta paljastui toisen tulisijan nurkkausta tasosta 2 alkaen. Tämä rajautui selkeän kaarevana palaneen hiekan esiintymänä tasossa 4, jossa aluetta rajasi yksi reunakivi. Tämän esiintymän kohdalla pohjahiekka saavutettiin tasossa 5. Koeruudun maannos oli podsoloitunut, mutta tulisijojen kohdalla esiintyi voimakkaita palaneisuuden aiheuttamia värjäytymiä, nokeutumia ja reunuksia. Molempien tulisijojen alimmat pohjahiekka- ja –sorakerrostumat olivat saostuneet koviksi. Koeruudusta poistettiin maata enimmillään 46 cm kaikkiaan kuutena kerroksena.

Koeruudusta luetteloitiin vain kolme esihistorialliseen kulttuuritraditioon liitettävissä olevaa katkelmaa. Nämä ovat jo tasossa 1 esille tulleet kappaleet, nimittäin ihmisen muotoilema vihreäkiven katkelma sekä osittain luontaisesti, mutta osittain ilmeisesti ihmisen hankaamana pyörästynyt ”käyttökiveksi” luonnehdittu kappale. Tallentamisen motiivina oli niiden odotusten mukainen poikkeavuus muuhun kontekstiaineistoon nähden. Koeruudun ainoa kvartsilöydös, pieni

kaareva iskos, tallennettiin kerrosta 4 eli kulttuurikerrostuman alaosa seuloessa. Näiden lisäksi painanteen 4 eteläisen vallin maapaljastumasta tallennettiin pintapoimintana kaksi kvartsi-iskosta.

Koeruudun luoteisnurkan tulisijajäänteiden reunan eteläpuolelta, kerroksesta 3 otettu ja Uppsalassa ajoitettu radiohiilinäyte tuotti kalibroimattoman tuloksen 70 ± 70 BP, joka näyttää lähes reserentiltä. Tulos kertoo näytteenoton tietystä epäonnistumisesta johtuen koeruudusta jo löytöjen kautta selvinneestä historiallisen ajan toimintavaiheen ajoituksesta. Kalibrointikäyrällä tulos osuu vuosilukuihin 1900 ja 1950, vaikka maksimitakaraja osuu jo vuosien 1700, 1750 ja 1800 kohtiin. Tiedot Meltosjärvestä talonpoikien kalajärvenä ehkä keskiajalta ainakin 1700-luvulle saakka johtavat pohtimaan sitä mahdollisuutta, että tutkitussa painanteessa ja ainakin osassa muista painanteista olisikin ehkä kyse varhishistoriallisten kalakotien ja -kammien - kalakentän - jäänteistä. Toisaalta käsitystä koeruudun alempien kerrostumien esihistoriallisuudesta tukevat kahden keskilattialla sijainneen tulisijan jäänteet, kvartsilöydöt, maannoksen podsoloituneisuus, lähiympäristön kiviäutiset löydöt sekä ylempien terassien painannejäänteiden soikeus ilmeisenä jäänteenä kotamaisesta asumisesta. Näyttää kuitenkin siltä, että ainakin ajoittaista pitkäaikaista kulttuurista kerrostuneisuutta sisältyy painanteen 4 käyttöön.

Koekaivauksen ainoa fosfaattikuoppa sijoitettiin ylärinteessä olleen soikean painanteen 6 idänpuoleiselle ulkoreunalle. Koekuopassa todettiin maannoksen podsoloituneisuus, joka viittaa maanpinnan pitkäaikaiseen rikkoutumattomuuteen. Huuhtoutumiskerroksesta alkaen kuopassa todettiin muotoiltuja ja lievästi pinnalta palaneita kiviä, jotka saattoivat olla peräisin tulisijasta. Esiintymän alta saavutettu pohjahiekka oli samalla tavoin kovettunutta kuin painanteen 4 koeruudun tulisijojen alla.

Äkäsajokisuulla 3.12.2002

Hilka Oksala

LÄHTEET

Arkistot

Museovirasto, Arkeologian osasto, topografinen arkisto, Helsinki:

Inventointikertomukset:

Piipari, Antti: Ylitornio inventointi 1979-1980. Oulun yliopisto, Historian laitos.
1981

Tarkastuskertomukset:

Keskitalo, Oiva: Ylitornio Airiselkä, Airijärvi ja Airilompolo. Karttamerkintöjä.
1969

Torvinen, Markku: Ylitornio 82 Airiselkä.
1982 Ylitornio 83 Pieni Airijärvi: lapinkenttä.
Ylitornio 84 Airilompolo: lapinkenttä.

Koekaivaukset:

Torvinen, Markku: Ylitornio Meltosjärvi. Meltosjärven kevyenliikenteen tien rakentamisen
1983 johdosta suoritettu koekaivaus 5.-9.7.1982. Museovirasto, Esihistorian toimisto.

Tiedonannot

Sarkkinen, Mika – **Torvinen**, Markku: lokakuu 2001.

Kirjallisuus

Baudou, Evert: Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv. Wiken.
1992

Bowman, Sheridan: Radiocarbon Dating. Interpreting the Past. British Museum. London.
1990

Carpelan, Christian: Pähkinäsaaren rauhan rajan linjauksesta myöhäisrautakautisen arkeologisen
2002 aineiston valossa. Muinaistutkija 3/2002. 51-55.

Carpelan, C. – **Kankainen**, T.: Radiocarbon Dating of a Subrecent Saami Winter-Village Site in
1990 Inari, Lapland, Finland: a Preliminary Account. PACT 29/1990. Proceedings of the
Second International Symposium ¹⁴C and Archaeology. Ed. W. G. Mook and H. T.
Waterbolk. Groningen 1987. 357-370.

Enbuska, Matti: Kivikautisia esineitä Pellon inventointilöydöistä 1984. Tornionlaakson
1987 vuosikirja 1987. Tornio. 95-105.

Erä-Esko, Aarni: Die steinzeitlichen Forschungen der letzten Jahre in Nord-Finnland.
1957 Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 58. Helsinki. 28-40.

Fellman, Isak: Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne. I.
1910 Helsingfors.

Huurre, Matti: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin
1983 historia I. Kuusamo.

Itkonen, T.I.: Suomen lappalaiset vuoteen 1945. Porvoo.
1984 I

Julku, Kyösti: Kemin ja Tornion vanha raja. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
1991 Rovaniemi/Jyväskylä.

- Kankaanpää**, Jarmo: Pello 24 Kaaraneskoski 1. Arkeologia Suomessa – Arkeologi i Finland 2000 1997-1998. Helsinki. 88.
- 2002 The House Pits at Kauvonkangas, Tervola. Huts and Houses. Ed. Helena Ranta. Jyväskylä. 65-78.
- Koivunen**, Pentti: Suomen Tornionlaakson esihistoriaa. Tornionlaakson historia I. Jääkaudelta 1991 1600-luvulle. Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki – Matti Kenttä. Malung. 101-159.
- Korteniemi**, Ismo: Peurahautojen ajoitus ja sijainti Tornionlaaksossa ja Pohjois-Pohjanmaalla. 1992 Tutkielma 30.4.1992 Oulun yliopisto Maantieteen laitos. (Painamaton).
- Korteniemi**, Markku: Pellon muinaisjäänteistä. Tornionlaakson vuosikirja 1987. 1987 Tornio. 55-93.
- 1990 Lapinhaudat ja hautapyynti Tengeliön vesistön yläosassa. Kulttuurihistoriallinen ja topografinen tutkimus. Yleisen historian lisensiaatin-tutkimus. Oulun yliopisto. Historian laitos 14.5.1990. (Painamaton).
- 2000 Pello Kaaranes Lohilahdenhaudat. Arkeologia Suomessa – Arkeologi i Finland 1997-1998. Helsinki. 88-89.
- Kortesalmi**, J. Juhani: Pohjois-Vienan poronhoito. Kansatieteellinen arkisto 41. 1996 Helsinki/Vammala.
- Kostet**, Juhani: Ylitornion Kenttämaan kaivaukset kesällä 1977. Faravid 2/78. Pohjois-1978 Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja II. Rovaniemi. 29-62.
- Kotivuori**, Hannu – **Torvinen**, Markku: Länsi-Pohjan kiinteät muinaisjäännökset. Lapin 1992 seutukaavaliitto Julkaisu n:o 117 SARJA A. Rovaniemi.
- Lundholm**, Kjell: Pysyvän asutuksen edellytykset. Tornionlaakson historia I. Jääkaudelta 1600- 1991 luvulle. Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki – Matti Kenttä. Malung. 160-178.
- Maanmittaushallitus**: Suomen tiekartta GT 14, matkailukartasto. 1984
- Maaperäkartta**: Suomen geologinen yleiskartta N:o 26 Pello. Maanmittaushallituksen 1981 karttapaino, Helsinki.
- Manker**, Ernst: Skogslapparna i Sverige. Nordiska Museet: Acta Lapponica XVIII. Uppsala. 1968
- Manner**, Raimo – **Tervo**, Tapani: Lapin geologiaa hiekkarannoista tuntureiksi tulivuorista 1988 tasangoiksi. Rovaniemi.
- Nylén**, Bo: Suomen ja Pohjolan kasvit. Porvoo/Italy. 1995
- Okkonen**, Jari – **Petäjä-Ronkainen**, Anne: Geokemiallisia havaintoja Kemijokivarren 1996 kivikautisista asumuspainanteista. Meteli. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti 10. Oulu.
- Oksala**, Hilka: Tengeliönjokiseutu kivikautisena kulttuuriympäristönä – muutoksia 1991 toimeentulossa, asutuksessa ja esineistössä 6000 vuoden aikana. Turun yliopisto Kulttuurien tutkimuksen laitos Suomalainen ja vertaileva arkeologia Pro gradu –tutkielma. (Painamaton).
- 1995 Ihmisen toimeentulomahdollisuudet ja asutuksen leviäminen kivikauden Tengeliönjokiseudulla. Tornionlaakson vuosikirja 1995. Toim. Henri Nordberg – Katariina Salo. Tornio. 123-144.
- 2000 Muinainen Muonio – inventointituloksia vuodelta 1995. Meteli. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti 17. Toim. Janne Ikäheimo. Oulun yliopisto, arkeologian laboratorio. Verkkojulkaisu <http://arklab oulu.fi/public/meteli.html>
- 2002 Ajoitustuloksia Länsi-Lapista – kronologisia yllätyksiä? Arkeologipäivät 2001. Kronologia. Vantaa. 52-61.
- Olsen**, Bjørnar: Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie. Universitetsforlaget. 1994

- Paasio**, Ilmari: Pieni jäkälä- ja sammalkirja. Keuruu.
1978
- Paulaharju**, Samuli: Lapin muisteluksia. Porvoo.
1962
- Purhonen**, Paula: Johdanto. Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset.
2001 Helsinki. 5-14.
- Rankama**, Tuija: Analyses of the Quartz Assemblages of Houses 34 and 35 at Kauvonkangas in
2002 Tervola. Huts and Houses. Ed. Helena Ranta. Jyväskylä. 79-108.
- Ranta**, Helena (toim.): Huts and Houses. Stone Age and Early Metal Age Buildings in
2002 Finland. Jyväskylä.
- Saarnisto**, Matti: Holocene emergence history and stratigraphy in the area north of the Gulf of
1981 Bothnia. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series A, III Geologica-geographica*
130. Helsinki.
- 1991 Tornionlaakson geologiset kehitysvaiheet. Tornionlaakson historia I. . Jääkaudelta
1600-luvulle. Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki – Matti Kenttä. Malung. 11-44.
- Shanks**, Michael: The life of an artifact in an interpretive archaeology. Fennoscandia Archeologica
1998 XV. Saarijärvi. 15-30.
- Stuiver**, Minze et al.: Intcal98 Radiocarbon Age Calibration, 24,000-0 cal BP. Radiocarbon
1998 Volume 40/Number 3/1998. Tucson. 1041-1083.
- Tallgren**, Arne-Mikael: Alkkulan kivi-pronssikauden löytö. Suomen Museo 1911. Helsinki.
1911 49-57.
- Teerijoki**, Ilkka: Paikallishallinto ja esivalta. Tornionlaakson historia II. 1600-
1993 a luvulta vuoteen 1809. Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki. Jyväskylä. 98-119.
1993 b Tornionlaakson asutuskehitys 1600-1809. Tornionlaakson historia II. 1600-
luvulta vuoteen 1809. Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki. Jyväskylä. 11-44.
- Tegengren**, Helmer: En utdöd lappkultur i Kemi Lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisations-
1952 historia. Acta Academiae Aboensis. Humaniora XIX.4. Åbo.
- Vahtola**, Jouko: Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja
1980 historiallinen tutkimus. Studia historica septentrionalia 3. Rovaniemi.
1983 Uudisasutus ja lappalaisasutus Tornion- ja Muonionjoen vesistöalueella. Faravid 2/82.
Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja VI. Rovaniemi. 125-140.
- 1991 a Kansojen moninaisuus. Tornionlaakson historia I. . Jääkaudelta 1600-luvulle.
Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki – Matti Kenttä. Malung. 179-211.
- 1991 b Kveenit kainulaiset. Tornionlaakson historia I. . Jääkaudelta 1600-luvulle.
Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki – Matti Kenttä. Malung. 212-217.
- 1991 c Birkarlit `pirkkalaiset´. Tornionlaakson historia I. . Jääkaudelta 1600-luvulle.
Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki – Matti Kenttä. Malung. 218-224.
- 1991 d Tornion Lapin saamelaiset. Tornionlaakson historia I. . Jääkaudelta 1600-luvulle.
Toim. Olof Hederyd – Yrjö Alamäki – Matti Kenttä. Malung. 257-265.
- Wahlberg**, Erik: Ylitornion pitäjän asutus keskiajalta 1860-luvulle asti. Ylitornion
1976 kotiseutulautakunta. Ylitornio.
- Wikström**, Sten: Norrbotten – en studie om gränser. Luleå.
1982

KUVAUSPÄIVÄKIRJA

Kaivaustunnus: LLME-00
Arkistotunnus: 9.IX.54
Kamera: Nikon F-801s
Aihepiiri: Koekaivauskuvia Ylitornion Meltosjärven Kultarannasta
Filmilaatu: Mv.-negatiivit
Filmin n:o: 3.
Kuvaaja: Hilikka Oksala

N:o	Pvm.	Suunta	Aihe
3.	29.9.00	S-N	Koeruutu 1000/1000 paalutettuna.
4.	29.9.00	S-N	Paalu 1035.5/999, taustalla painanne 10 a.
5.	30.9.00	S-N	Koeruutu 1000/1000, taso 1.
6.	30.9.00	S-N	Koeruutu 1000/1000, taso 1 b.
7.	30.9.00	S-N	Koeruutu 1000/1000, taso 2.
8.	30.9.00	S-N	Koeruutu 1000/1000, taso 3.
9.	30.9.00	S-N	Koeruutu 1000/1000, taso 4.
10.	1.10.00	S-N	Koeruutu 1000/1000, taso 5. (pohja).
11.	1.10.00	NW-SE	Koeruutu 1000/1000, taso 5: SE-nurkan kerrostumat.

Kuvauspäiväkirja

Kaivaustunnus: LLME-00
Kamera: Fujica AZ-1
Objektiivi: 43-75 mm
Aihepiiri: Ylitornio, Meltosjärvi, Kultaranta
Filmilaatu: Dia
Filmin n:o: 2
Kuvaaja: Hilikka Oksala

N:o	Pvm.	Suunta	Arkiston:o	Aihe
17	29.9.2000	N-S	24928	Yleiskuva: näkymä kohti tutkimusaluetta.
18	29.9.2000	NW-SE	24929	Kuten edellä, eri suunnalta.
19	29.9.2000	W-E	24930	Kuten edellä.
20	29.9.2000	E-W	24931	Kuten edellä.
21	29.9.2000	W-E	24932	Tutkittavaksi valitun painanteen pohjaa luonnontilassa.
22	30.9.2000	S-N	24933	Koeruutu 1000/1000, tulisijan jäännös, taso 2.
23	30.9.2000	SSE-NNW	24934	Koeruutu 1000/1000, taso 3.
24	1.10.2000	NW-SE	24935	Koeruutu 1000/1000, taso 5: SE-nurkan värjäytymät.
25	1.10.2000	SSW-NNE	24936	Koeruutu 1000/1000 peitettynä.

KASVINÄYTTEET**Paikka:** Ylitornio, Meltosjärvi, Kultaranta**Kerääjä:** Hilikka Oksala**Lähteet:** Paasio, Ilmari: Pieni jäkälä- ja sammalkirja. Keuruu 1978.Nylén, Bo: Suomen ja Pohjolan kasvit. Porvoo/Italy 1995.

No.	Pvm.	Kohde	x	y	z	Taso/ kerros	Kp./ koje	m mpy	Tunnistetut lajit
9	29.9.00	Painanne 4. koeruutu	1000	1000	2.00 - 2.05	Pinta- kasvit	n. 86/ 1.92		Seinäsammas Mustikka Puolukka Variksenmarja

HIILINÄYTTEET**Paikka:** Ylitornio, Meltosjärvi, Kultaranta**Näytteenottaja:** Hilikka Oksala

No.	Pvm.	Kohde	x	y	z	Taso/ krs.	Kp./ koje	m mpy	Paino g	Kuvaus
1	30.9.00	Talo 4./ tulisija?	1000. 30	1000. 15	220	K. 3	/197		< 1 g	
2	30.9.00	"-	1000. 0-01	1000. 09	222	T. 3	/197		< 1 g	AMS-ajoitus Ua-17301 70 +/-70 BP (kalibroimaton)

ÅNGSTRÖMLABORATORIET
 AVD FÖR JONFYSIK, ¹⁴C-LAB
 UPPSALA UNIVERSITET

Uppsala 2001-02-01

Hilkka Oksala
 Kalkkikangas E 7
 FIN-95930 ÄKÄSJOENSUU
 Finland

Resultat av ¹⁴C datering av träkol från V. Lappland, Finland.

Förbehandling av träkol och liknande material:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

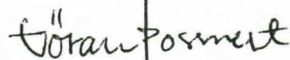
Före acceleratorbestämningen av ¹⁴C-innehållet förbränns det intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO₂-gas, som i sin tur konverteras till fast grafit genom en Fe-katalytiskreaktion.

I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C} \text{‰ PDB}$	¹⁴ C ålder BP
Ua-17301	(2) Ylitornio Kultaranta	-26,3	70 ± 70
Ua-17302	(9) Pello Kotiranta	-25,8	1 905 ± 70
Ua-17303	(18) Kolari Pitkäjärvenmaa	-27,2	950 ± 70
Ua-17304	(19) Muonio Vokijärvi	-26,9	755 ± 70

Med vänlig hälsning

Göran Possnert/Maud Söderman

Postadress
 Box 534
 751 21 Uppsala

Besöksadress
 Lägerhyddsvägen 1
 Uppsala

Telefon
 018-471 0000
 Direktval 471 3059

Telefax
 018 555736

E-post: Goran.Possnert@Angstrom.uu.se

MAKROFOSSIILINÄYTTEET

Paikka: Ylitornio, Meltosjärvi, Kultaranta
Näytteenottaja: Hilikka Oksala

No.	Pvm.	Kohde	x	y	z	Taso/ kerros	Kp./ koje	m mpy	Paino g	Kuvaus
1	30.9.00	Talo 4./ tulisija 1 ?	1000. 30-50	1000. 0-20	232	T. 4/ K. 5	/197		774	Tummaa rikastunutta sora.

FOSFAATTINÄYTTEET

Paikka: Ylitornio, Meltosjärvi, Kultaranta
Näytteenottajat: Hilikka Oksala

Taulukon sarakkeiden selitykset:

1. Turpeen paksuus (cm)
2. Huuhtoutumiskerroksen paksuus (cm)
3. Rikastumiskerroksen paksuus (cm)
4. Pohjamaan kuvaus
5. Näytteenottoseinämä (S, N, E, W)
6. Näytteenottosyvyys (cm)

No.	Pvm.	x	y	1.	2.	3.	4. Kuvaus	5.	6.
66	30.9.00	1000	1000	9 + 2	10	15	Vaalenevaa, kovaa ja soraista anturamaata.	N	22
67	-?-	1021	1000	10 + 2	14	22	Kovettunut hiekka.	SW	28

HUOM.

Kerrostien paksuudet on ilmoitettu havaittuina maksimiarvoina. Näytteet on koottu huuhtoutumiskerroksen alta, rikastumiskerroksen yläosasta.

No.

66 Näyte koeruudusta NW-puoleisen tulisijan kohdalta.

1. Turvekerroksen alla hiili- ja nokikerros n. 2 cm.
2. Osittain vaalean punertavaksi palanutta hiekkaa.

67 1. Pintaturpeen alaosa nokijuova n. 2 cm.

2. Karkean lajittuneen soran ja kivien sekaista hienoa hiekkaa. Kivet muistuttivat muodoiltaan liesikiviä, jotka olivat myös lievästi palaneita.

2000

YLITORNIO Meltosjärvi, KultarantaPOISTOTPintapöiminta

1. KVARTSI-ISKOS 1 kpl, 1 g
Harmaanvalkea, epäpuhdas, opaakki. Pinnalta sileäksi pyörästynyt, kaarevareunainen, pohja tasainen. Reunalla retusointia? 16 x 12 x 5 mm.

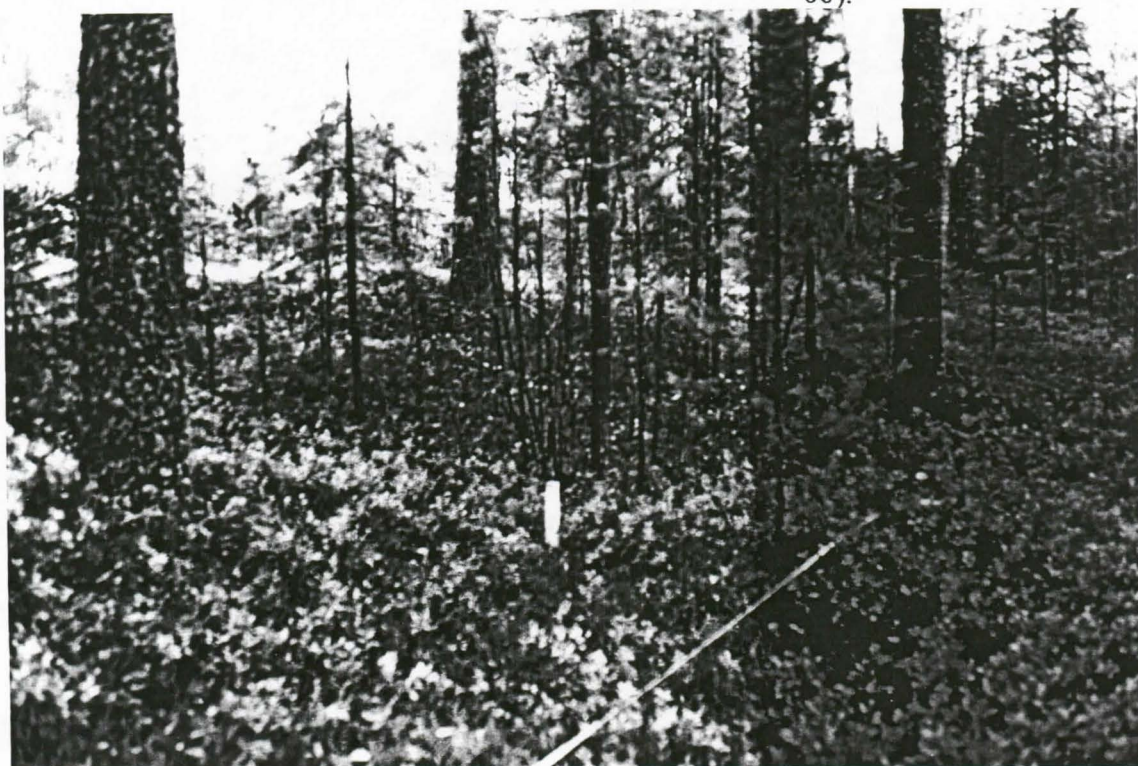
Kerros 1Koeruutu 1000/1000

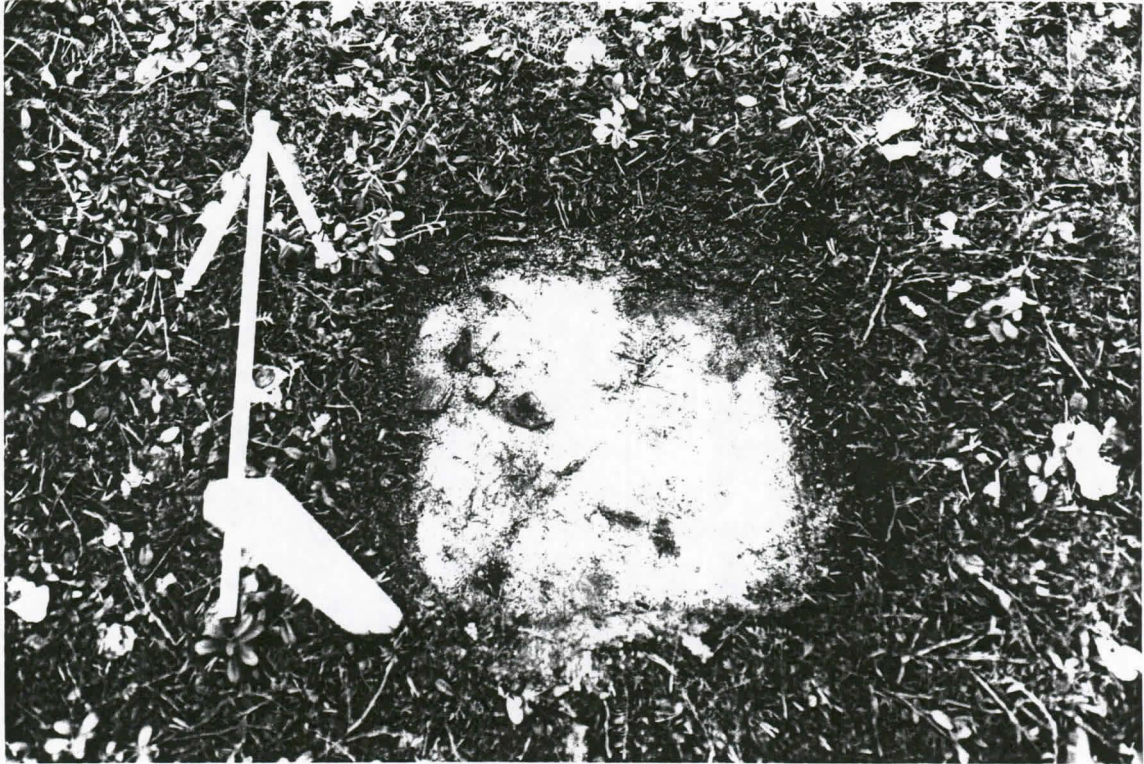
2. METALLIHELÄ 1 kpl, 2 g
Ohutta rautaseosta. Pinnalta lattean kupera, suorakaiteen muotoinen, keskiosassa on pitkulainen aukko, joka on keskeltä pyöreä johtuen puolikaaren muotoisista loveuksista. Aukon reunat on koristeltu 2-3 yhtenäisellä uurroksella, muuten pinnalla on käärmeennahkaa muistuttavaa kuviointia. Alaosa on kovera, päissä on niittaustaitokset. Sisäosassa on mahdollisesti säilynyt jäänteitä siitä materiaalista, johon hela on ollut kiinnitettyä. Muistuttaa avainkilpeä. 31 x 15 x 4 mm.
Löytöpaikka x=1000,50; y= 1000, 40; z=215; koeruudun NE-reuna, tummaksi huuhtoutunut hieno pintahiikkakerrostuma.
3. PORSLIININ KATKELMA 1 kpl, 5 g
Kovera pinta on mustunut ja palon patinoima. Kupera pinta vaaleanharmaa, marmorimainen. Lautasen katkelma? 39 x 30 x 4 mm.
4. FAJANSSIN KATKELMIA 2 kpl, 9 + alle 1 g
Valkeaa ainesta. Kookkaampi (a) on lautasen reunakatkelma, jonka sisäreuna on koristettu vihertävällä värilinjalla. a) 59 x 26 x 8 mm; b) 11 x 6 x 3 mm.
5. PULLOLASIA 1 kpl, 3 g
Vaaleanvihreää, palamisen patinoimaa, kuplinutta ainesta, jonka reunat ovat sulaneet (?) tylpiksi. 34 x 24 x 2 mm.
6. PULLOLASIA 1 kpl, 1 g
Ruskeaa ainesta, kupera pinta on koveraa karheampi. Kapeassa päissä on taitoskohdan jäänteet. 25 x 16 x 3 mm.
7. LASIA 3 kpl, 4 + 1 + alle 1 g, yht. 5 g
Kirkasta, väritöntä ainesta. Kookkaimman katkelman (a) kovera pinta on kuperaa himmeämpi. Massassa esiintyy kuplia. Kappale b) on muodoltaan pieni nelikulmio. Pienimmässä (c) kappaleessa on pullon kaulaosan kierteiden jäänteet. a) 44 x 19 x 4 mm; b) 15 x 11 x 4 mm; c) 16 x 9 x 4 mm.

Kuva 1.
Koeruutu 1000/1000
paalutettuna. S-N. (Neg. n:o
3/3 OYAL 9.IX. 6/1/54
LLME-00).

Kuva 2.
Paalu 1035.5/999, taustalla
painanne 10 a. S-N. (Neg. n:o
¾ OYAL 9.IX. 6/1/54 LLME-
00).

Kuva 3. Koeruutu 1000/1000, taso 2. S-N. (Neg. n:o 3/7 OYAL 9.IX. 6/1/54 LLME-00).

Kuva 4. Koeruutu 1000/1000, taso 3. S-N. (Neg. n:o 3/8 OYAL 9.IX. 6/1/54).

Kuva 5. Koeruutu 1000/1000, taso 4. S-N. (Neg. n:o 3/9 OYAL 9.IX. 6/1/54 LLME 00).

Kuva 6. Koeruutu 1000/1000, taso 5: SE-nurkan kerrostumat. NW-SE. (Neg. n:o 3/11 OYAL 9.IX. 6/1/54 LLME-00).

Ote peruskartasta 2632 08 MELTOSJÄRVI

Kohteet YLITORNIO 6, 10, 45, 53, 54, 93-95, 118-123 sekä **Kultaranta** ja uusia tietoja kivesineiden löytöpaikoista .

YLITORNIO Meltosjärvi Kultaranta

Hilka Oksala 2000

Yleiskartta 1:500

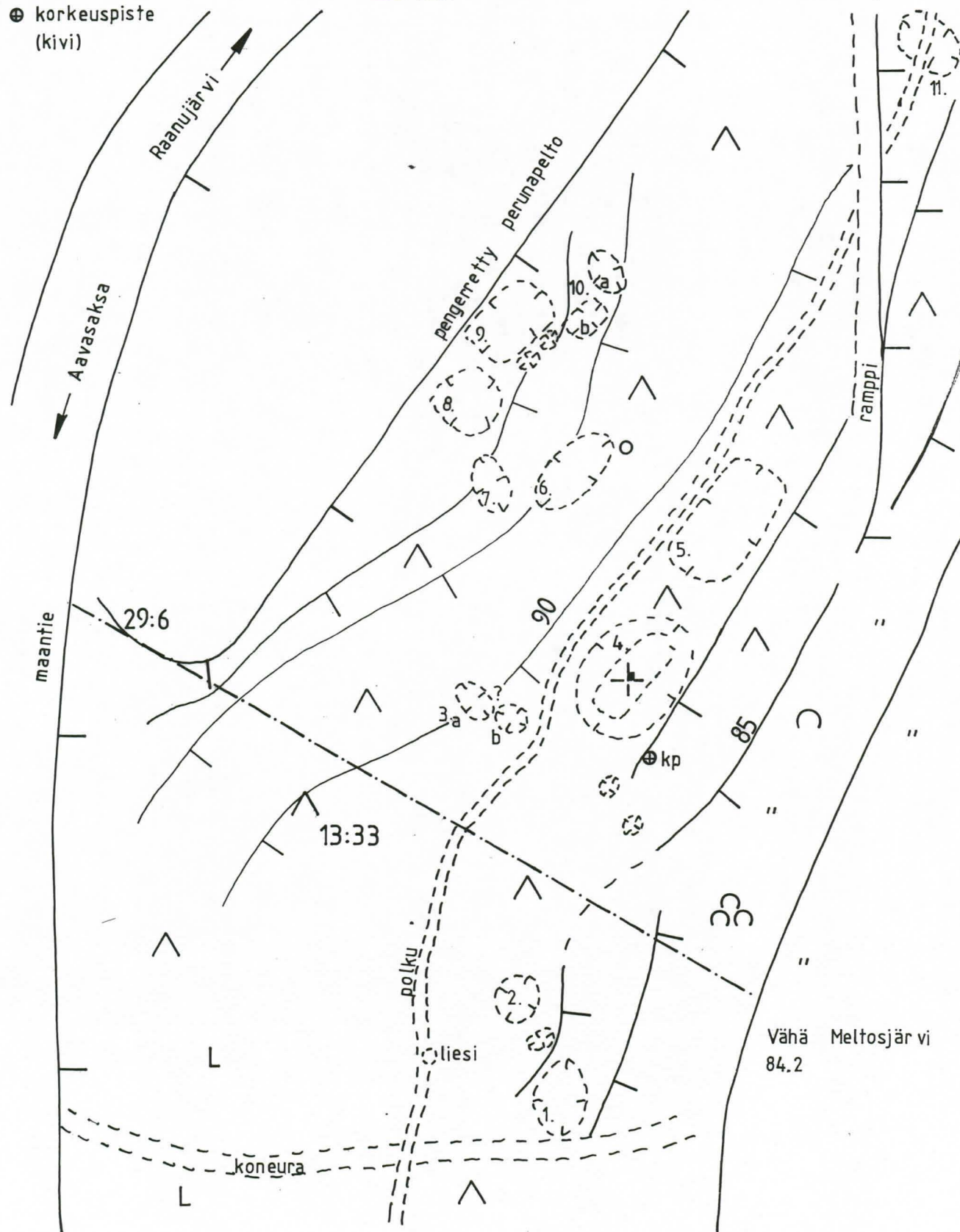
Piirt. H. Oksala

N

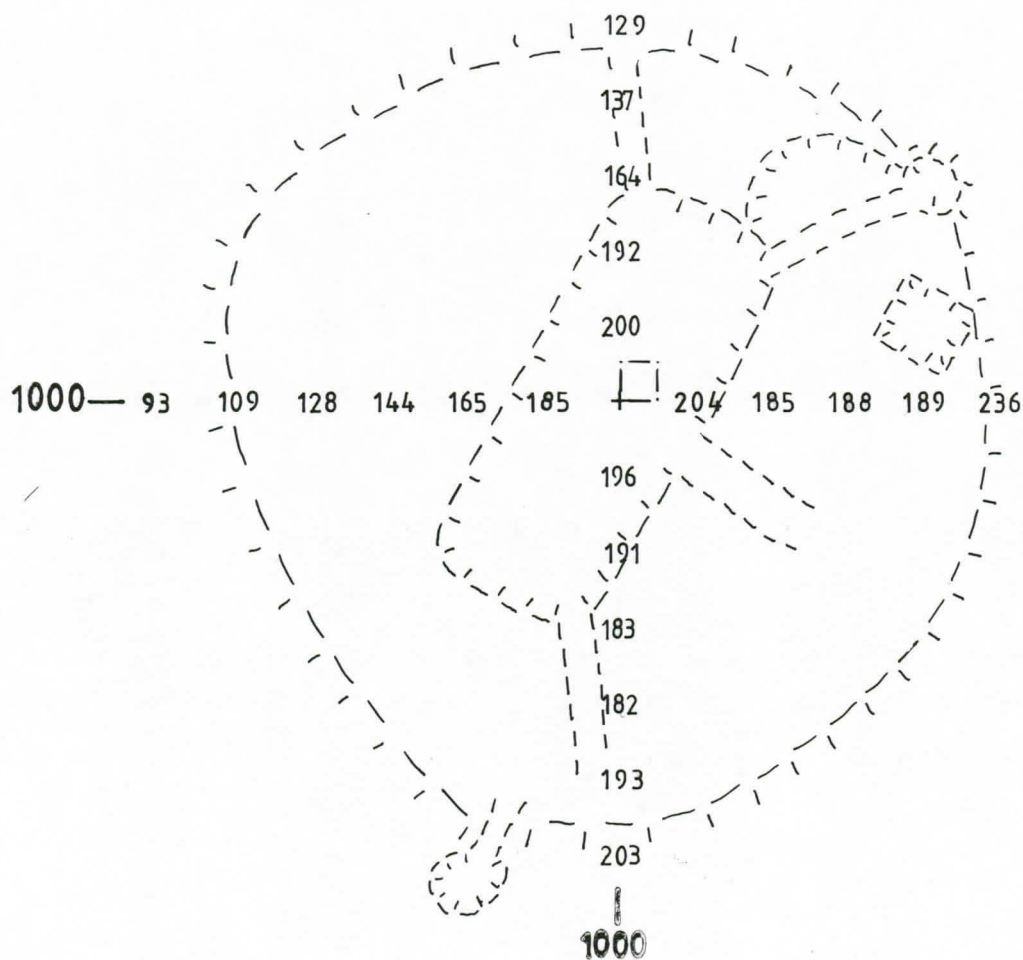
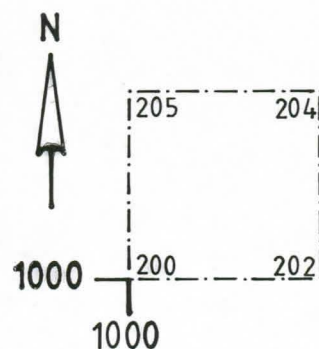
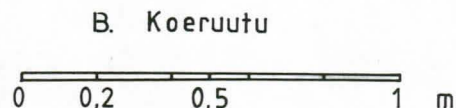
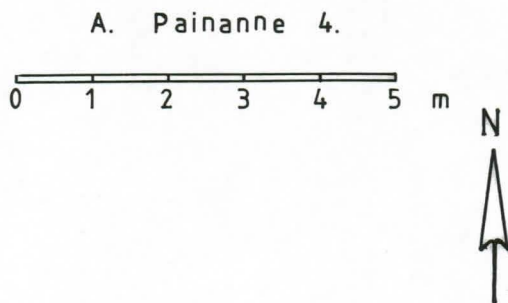

- ⊕ peruspiste ja koeruutu
- koekuoppa
- ⊕ korkeuspiste (kivi)
- ⊗ painanne
- - - - - tilusraja

YLITORNIO Meltosjärvi Kultaranta
 Hilka Oksala 2000
 Pintavaaituskarftta
 A. Painanne 4. mk 1:100
 B. Koeruutu 1000/1000 mk 1:20
 Koje 192 cm
 Piirt. H. Oksala

—| Koeruudun raja

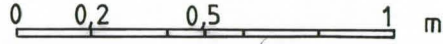

22
23
48
55
59
68
71
74
84
95
106
105
111
125

YLITORNIO Meltosjärvi Kultaranta

Hilkka Oksala 2000

Tasokartta 1:20

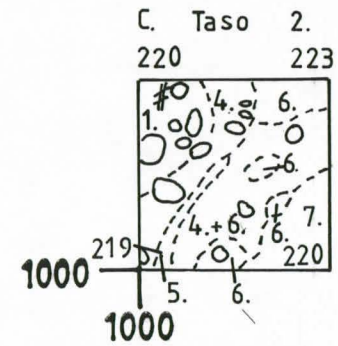
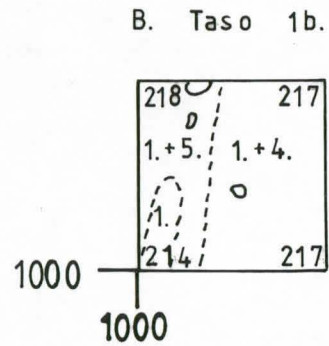
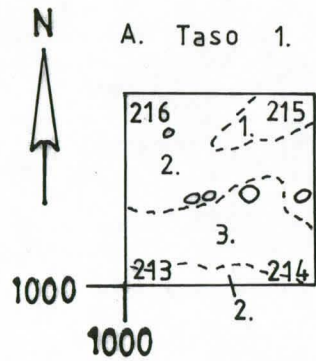

A. Taso 1. B. Taso 1b. C. Taso 2.

Koje 197 cm

Piirt. H. Oksala

1. Tumma huuhtoutunut hieno hiekka
2. Nokinen orgaaninen kunta
3. Kiinteä turve
4. Punertavaksi palanut hiekka
5. Nokinen aines
- # Hiltä
- Kivi
6. Rikastunut orgaanispitoinen silttimäinen hiekka
7. Valkeaksi palanut, huuhtoutunut hieno hiekka

YLITORNIO Meltosjärvi Kultaranta

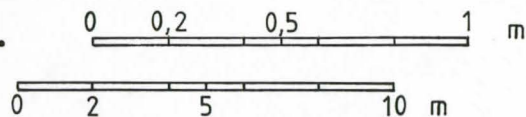
Hilkka Oksala 2000

D.-F. Tasokartat 1:20, tasot 3.-5.

G. Fosfaattikartta 1:200

Koje 197 cm

Piirt. H. Oksala

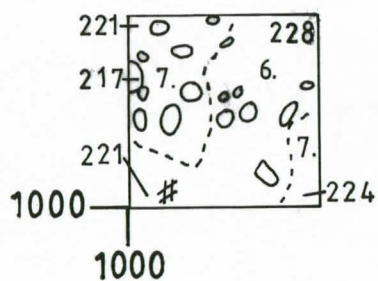
6. Rikastunut orgaanispitoinen hieno hiekka
7. Palanut, vaalea, huuhtoutunut hieno hiekka
8. Tumma rikastunut sora
9. Vaalea soransekainen hieno pohjahiekka
10. Kovaksi saostunut vaalea pohjahiekka
11. Tummasävyinen pohjahiekka
12. Vaalea pohjasora
- # Hiiltä ja nokea
- Kivi
- ⊕ Muoviputkin merkityt näytekuopat

G. Fosfaattikartta

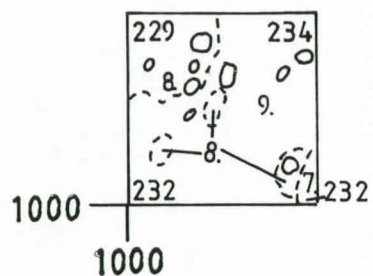
1021-⊕

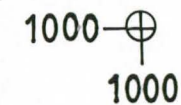
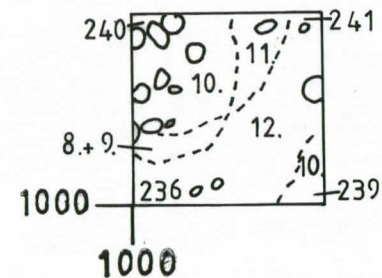
D. Taso 3.

E. Taso 4.

F. Taso 5: pohja

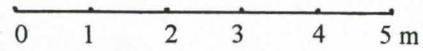
YLITORNIO MELTOSJÄRVI KULTARANTA

Hilkka Oksala 2000

Pintaprofiilikartta mk 1:100

Koje 192 cm

Piirt. H. Oksala

A. S - N -linja 994/1000 - 1019/1000

B. W - E -linja 1000/994 - 1005/1000

